

ԱՐՏԱԿ ԿԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԱԶՆԱԲԵՐԴ

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԱՐԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՋԻՆ ԱՄՐՈՅԸ

ԱԶՆԱԲԵՐԴ

Ինչ ցրտն ֆուտբոլիստներու
գիշերակալ գրասրահումը
հեղինակելից:

Այն

02.11.2000

Գրքի պատգրությունը
ի հիշատակ իրենց ծնողների՝
Թամարա և Մինաս Նովիաննիսյանների
հովանավորել և
Էդրիս և Գազիկ Նովիաննիսյանները

Հայաստանի Հանրապետության
Գրադարանի և Գրադարանային
Համակարգի Գլխավոր
Վարչի Կարգով
Ընդունված է
05.11.2000

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԱՆԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՆՔ

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԱԶՆԱԲԵՐԴ

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ԱՄՐՈՅԸ

A II
86154

ԵՐԵՎԱՆ 2000

ՂՏՅ 941 (479.25)

ԳՄՂ 63.3 (23)

Վ 301

Խմբագիր՝ Անուշավան Զաքարյան

Վարդանյան Արտակ

Վ 301 Ազնաբերդ. Նախիջևանահայության վերջին
ամրոցը. – Եր.: «Նախիջևան», 2000.– 56 էջ, 40 նկ.:

Գիրքը նվիրված է Նախիջևանի հայաբնակ վերջին մեծ բնակավայրին՝
Ազնաբերդ գյուղին: Պատմական, ազգագրական, բանահյուսական, բարբա-
ռագիտական նյութերի և լուսանկարների հիման վրա հեղինակն ամբողջաց-
րել է իր ծննդավայրի պատկերը:

Վ $\frac{0503020913}{0140 (01) 2000}$ 2000

ԳՄՂ 63.3(23)

ISBN 99930-860-0-2

© Ա.Վարդանյան, 2000

Այս գիրքը սոսկ հայրենի եզերքի կորստյան ցավից ծնված վերհուշ չէ:

Այն իր մեջ ամփոփում է հիշատակները փոհմիկ հայ մի բնակավայրի, որ ճակատագրի բերումով քսաներորդ դարավերջի Նախիջևանի հայության վերջին խոշոր հանգրվանը եղավ:

Ուզում եմ, որ այս գիրքը հույս ու հավատ ներշնչի իմ հայրենակիցներին՝ նրանք հավատան, որ անկախ սահմաններից և պատմական անարդարություններից միշտ մերն է այս մեծ աշխարհի այն փոքրիկ հողակտորը, որ Ասրժոն կամոք մեզ է շնորհվել որպես բնօրրան և ծննդավայր, հավատան, որ ամեն օր, ամեն ժամ մեզ են սպասում հայրենի սրբավայրերն ու նախնյաց շիրիմները...

Իմ և հայրենակիցներին խորին երասիրագիտությունն էմ հայրնում արմատներով ազնաբերդցի Նովհաննիսյան եղբայրներին՝ գրքի փայլագրությունը հովանավորելու համար:

ՆԵՂԻՆԱԿ

ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բնիկ հայկական փարածք Նախիջևանը 1921 թ. Կարսի փխրահռչակ պայմանագրով Ադրբեջանին բռնակցվելուց հետո՝ այդ հանրապետության իշխանությունների վարած հայադրյալ քաղաքականությամբ, խորհրդային յոթ փասանյակներում իրականացվեց թուրք-ադրբեջանցիների վաղեմի երազանքը՝ երկրամասի իսպառ հայաթափումը:

Դեռևս 20-ական թվականներին՝ այսպես կոչված Նախիջևանի Ինքնավար Նանրապետության սրբեղծման առաջին փարիներին պերական մակարդակով արգելվեց փարածքից 1918-20թթ. բռնագաղթած հարկապես խոշոր հայկական բնակավայրերի՝ Կզնութի, Այլապարի, Ասրապարի, Շահկերպի (Ղազանչի), Արրակունիսի և այլ գյուղերի բնակիչների վերադարձը իրենց հայրենի օջախները: Արդյունքում դարասկզբին Նախիջևանի բնակչության մոտ կեսը կազմող հայության թիվը զգալիորեն նվազեց՝ կազմելով ընդամենը 10-15 րոկոս: Այնուհետև նույն հարտուկ քաղաքականության հերկանրով հայերի թիվը փարիների ընթացքում ավելի ու ավելի նվազեց, իսկ 1988թ. նոյեմբերյան դեպքերի նախօրյակին կազմում էր ընդամենը 1,5 րոկոս: Կես րոկոսը կազմում էին Նախիջևան, Ջուլֆա քաղաքներում և պարմական Գողթն գավառի փարածքի գյուղերում (Յընա, Փառակա, Բիսր, Վերին Ազա, Դեր, Ռամիս, Տանակեր, Ալահի, Մերոպավան) պահպանված հայության բեկորները (շուրջ 1200 մարդ), իսկ մոտ մեկ րոկոսը (մոտ 2000 մարդ (շուրջ 450 ընրանիք) բնակվում էր պահպանված միակ հայաբնակ խոշոր բնակավայրում՝ Ազնաբերդ գյուղում:

Ազնաբերդը (բարբառով՝ Ըզնաբերդ, սխալ գրությամբ՝ Ջնաբերդ, օրար անվանմամբ՝ Ազնաբյուրդ) րեղադրված էր Վայքի լեռնաշղթայի հարավային սրորոփին, պարմական Վասպուրական աշխարհի Նախճավան գավառի հյուսիսային մասում Նախիջևան քաղաքից 35 կմ հյուսիս-արևմուրք: Գյուղի փարածքը պարմական Վասպուրական, Մյունիք, Այրարար աշխարհների մի յուրօրինակ հանգույցում էր գրկվում:

Ազնաբերդն ուներ ինը թաղ (մահլա)՝ Բադամբուլաղի, Կոնդ, Ղարաքիլիսա, Շամաղլի, Սրանոցի, Վանքի, Ուֆանի, Փոսի և Քյուչի: Գյուղում բնակվում էին մի քակ րասնյակ րոհներ (ազգեր)՝ Աղաջանենք, Ամրջանենք, Անդոնենք, Առաքյելենք, Ասլինենք, Աքյելենք, Աքյինենք, Բալինենք, Բաղինենք, Բայլարենք, Գյառոյենք, Գյոգյինենք, Եթիմենք, Ժամհարենք (Դավաջոնք), Խաջանենք, Խաչրբաբենք, Խառաղենք (Խառաղարու), Խիզանենք, Շաղինենք, Շախլիզյենք, Շաղիզ կրողենք, Կագոյենք,

Կալոյենք, Կալուսարենք (Թասողողենք), Կլինենք, Կյիղիչենք, Կռողենք, Նավ կողանողենք, Նամփինենք, Նասրաթյանենք (Ամավվեցոնք), Ղազդյենք, Ղոնդաղսազենք, Ճիմիրենք, Մագարենք, Մաթոսենք, Մեհրաբենք (Մավրըցոնք), Մթիլենք, Մղոսնք, Մականենք, Պառավենք, Պեղինենք, Պիլիու, Ջահրըցոնք, Սայաղենք, Սաքոյենք, Սեփինենք, Սիմոնենք, Սուբյասարենք, Վառթիսենք, Տեռդերենք, Ոսեփենք, Ուֆանենք, Փոլաղենք (Փոլազարու), Քյալոյենք, Օզումենք և այլն: Տոհմերի մի մասը ճյուղավորված էր:

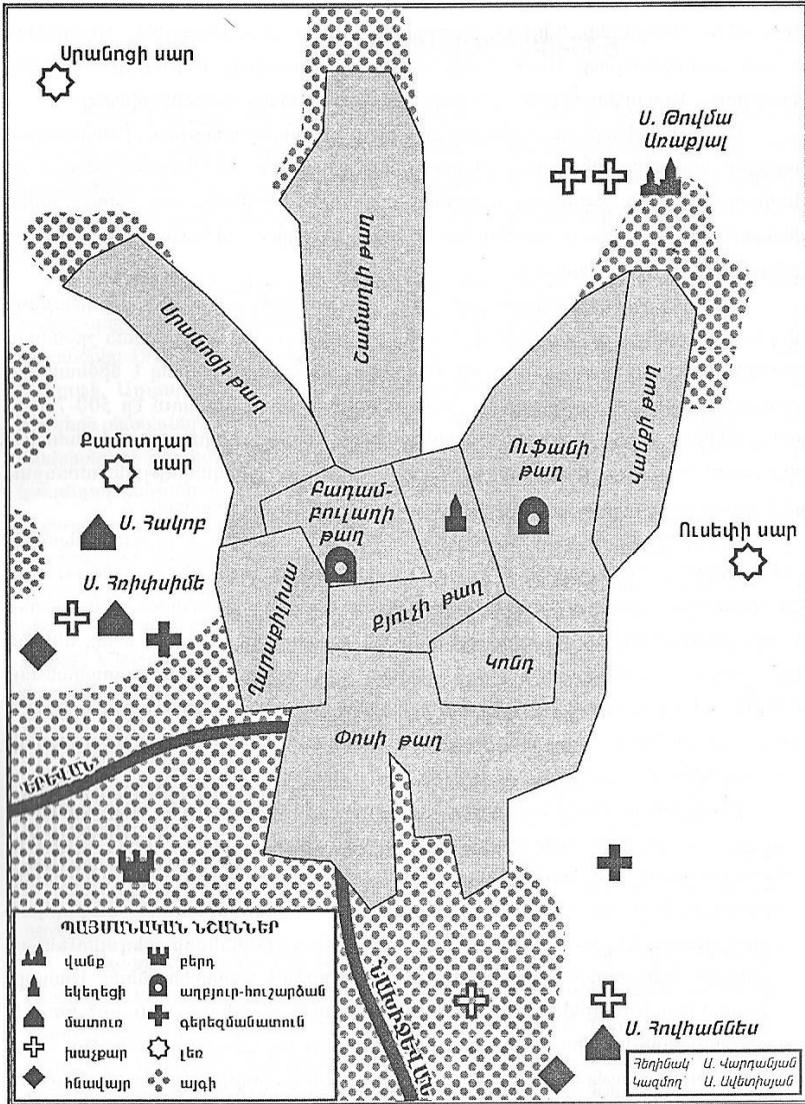
Ազնաբերդցիներն ավանդաբար զբաղվում էին այգեգործությամբ, խաղողագործությամբ, անասնապահությամբ, հացահատիկի մշակմամբ, ծխախոտագործությամբ, մեղվաբուծությամբ, շերամապահությամբ և փարբեր արհեստներով: Գյուղն ուներ զինեգործական կոմբինատ, գործում էին միջնակարգ դպրոցը, հիվանդանոցը, ակումբը, գրադարանը, մանկապարտեզը:

Ազնաբերդի դպրոցը հիմնադրվել է 1903թ. սեպտեմբերի 23-ին (ՆՇ սլավոնության պեղական կենտրոնական արխիվ, ֆ.101, ց.1, գ.52, թ.10): Սկզբնական շրջանում գործելով որպես փարբական դպրոց՝ հետագա փարիսերին դարձել է միջնակարգ կրթության ծաղկուն մի կրթօջախ (աշակերտների թիվը հասնում էր 500-700-ի, ուսուցիչներինը՝ 25-30-ի), որի շրջանավարտներից շարքերը, հետագայում սքանալով բարձրագույն կրթություն, գիտության, կրթության, պաշտպանության, առողջապահության և այլ ոլորտների բարձրորակ մասնագետներ էին դառնում:

Գյուղի անունը ստուգաբանվում է հին հայերենի *սզն* (ցեղ, ազգ, փոհմ, սերունդ) և *բերդ* արմատներով, բառացի նշանակում է *սզգի բերդ, ցեղի բերդ, փոհմաբերդ*: Այս ստուգաբանությունը այնքան միանշանակ է, որ միանգամայն անհիմաստ են դառնում ստուգաբանությունների այլ փորձերը (օրինակ, Ընծաբերդ, Ձնաբերդ և այլ ձևերից լիսեցները): Ի դեպ բնիկ հայկական Ազնաբերդ անունը կրող աշխարհագրական այլ անուններ էլ են եղել պարսկական Նայասրանի փարբեր գավառներում (օրինակ, բերդ և գյուղ Չորրորդ Նայք աշխարհի Նաշպյանք գավառում, հնավայր Տարոն աշխարհի Սասուն գավառում, լեռ Մյունիք աշխարհի Արևիք գավառում):

Բնակավայրի անվանումը անցյալի պարմասաշխարհագրական, ազգագրական, փեղագրական բնույթի բոլոր հեղինակավոր ուսումնասիրողների (Ղևոնդ Ալիշանի, Երվանդ Լալայանի և այլոց) երկերում, պարմաբան Արգամ Այվազյանի Նախնիքասնի պարմությանն ու հուշարձաններին նվիրված աշխատանքներում, հայկական հանրագիտարաններում, Նայասրանի և հարակից շրջանների փեղանունների քառասփար բառարանում բացառապես հիշատակվում է Ազնաբերդ ձևով: Սակայն քառասփարող դարի սկզբներից, հավանաբար դպրոցի ոչ փեղացի ուսուցիչների և հոգևորականների կողմից շրջանառության մեջ է դրվել Ձնաբերդ սխալ ձևը (ըստ երևույթին նրանք շփոթել են գրաբարի *զ* նախդիրով ձևերի գրության և արտասանության ինչի՝ զգինի-ըզգինի, զհաց-ըզհաց և այլն):

ԱՉՆԱԲԵՆԻԻ ՀԱՏԱԿԱԳԻԾԸ ԵՎ ԹԱՂԱՄԱՍԵՐԸ

Իսկ ինչպե՞ս է առաջացել գրության այս աղավաղված ձևը: Բանն այն է, որ Ազնաբերդի խոսվածքում անշեշտ *ս* ձայնավորը վեր է ածվում *ը*-ի: Օրինակ առավոր բառը խոսվածքում դառնում է *ըռավորդ*, արածելը՝ *ըրածիլ*, աղանձելը՝ *ըղանձիլ*, արիշտան՝ *ըռըշտս*, Արիստակես անձնանունը՝ *Ըղըստակես*, Աղավաճոք գյուղանունը՝ *Ըղնածոք* և այլն: Ահա այս նույն օրինաչափությամբ էլ գրաբարյան Ազնաբերդ ձևը բարբառում դարձել է *Ըզնասպեոթ*, որից էլ թուրքմսցաբար առաջացել է Զնաբերդ ձևը. այն սխալ է այն առումով, որ կարդացվում է ոչ գոնե բարբառային Ըզնաբերդ արտասանությամբ, այլ անորոշ և իմաստազուրկ *Ջընաբերդ* արտասանությամբ (ինչպես գնուռս–*զընուռս*, զնդան–*զընդան*, զնգալ–*զընգալ* և այլն):

Այսպիսով, գյուղանվան գրական ճիշտ ձևը Ազնաբերդն է, բարբառային ձևը՝ Ըզնաբերդը, իսկ գրության մյուս ձևերը (Զնաբերդ, Ազնաբյուրդ, Ազնաբյուրպ, Ազնաբիրթ և այլն), անշուշտ, սխալ են, աղավաղված կամ օտարառիչ:

Գյուղանվան մեզ հայտնի ամենաինչ հիշատակության մասին տեղեկություն է տրվիս Ղևոնդ Ալիշանը իր նշանավոր «Միսական» աշխատության մեջ: Այդ վավերագիրը քաղված է Իրալիայի Ճենովա քաղաքի Ս. Բարդուղիմեոս հայկական եկեղեցու բակում գտնվող՝ ազնաբերդցի մի վաճառականի՝ Անանիայի որդի Նայրապետի 1687-ին թվագրվող տապանաքարից: Ալիշանը միաժամանակ նշում է, որ թեև հնագույն սկզբնաղբյուրներում հիշատակված չէ Ազնաբերդի անունը, այնուամենայնիվ գյուղը շատ հին հայկական բնակավայր է.

«[Խոթի] Արեւելակողմն վիճակին է ձոր երկայնեալ ի Նուսիս: Ընդ Նարա գետակն գոր ի դէպ է կոչել *Ազնաբերդ*՝ ոչ ժամանեալ յԵրասխի՝ սպառի ընդ երկրաւ. յորոյ գլուխս կայ փոքրիկ և նոր գիւղն *Գարսադուշ*, կիսով փարսախա ի Նարա Մ. Լիբրերդի: Նոյնչափ հեռի է յիւրմէն *Ազնաբերդ*, *Ազնապիւրպ* կոչեցեալ յայլագգեաց, ի կիցս երկուց վրակաց գետակին. անունն և անբակբ շինից կամ փոքրիկ գիւղից՝ ի Նարա կուտ: նորին, յայտ արեւն զի նշանատր բերդ և ասան եղեալ է ի հնումն, թեպէտ և ոչ ի հին ցուցակին և ոչ առ պարմիչս գրանենք զդա յիշատակեալ. բայց անակնկալ իմն հանդիպմամբ գրանի յիշատակարան մի դամբանական ի տար աշխարհի, ի Գենուա (Յնովա) քաղաքի Իրալիոյ, որ ընդ անուան գեղջն՝ ցուցանէ ես զայն Գողթան գաւառի սպարշաճեալ յ՝ Ժ: դարու. և է այս արձան տղալագիր, ի Ս. Բարդուղիմէ եկեղեցոց Նայոց, յամի 1687, *Նայրապետի* ուրումն.

Այս է տապան Նայրապետին՝

Որ է որդի Անանիային.

Մա յերկրէն է Գոխտան տանին,

Եւ ի գեղջէն Ըզնաբերդին.

Վախճանեցաւ Նայոց թովին

*Տազար հարիր էրեսուն ի վեցին,
Եւ ասորէի քսան և յեզին:
Ով յանդիպի այս փաստանին՝
Տայր մեր յերկինքս շնորհին
Վասն սիրուն Զրիստոսին:*

Բնակիչք Ազնաբերդի բնիկ Տայք են և ոչ գաղթականք, (փունք 43 առ Շոբենի և ոգիք 224), ընդ որս և 10 փուն մահմեդականաց» (Ղ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1893, էջ 505):

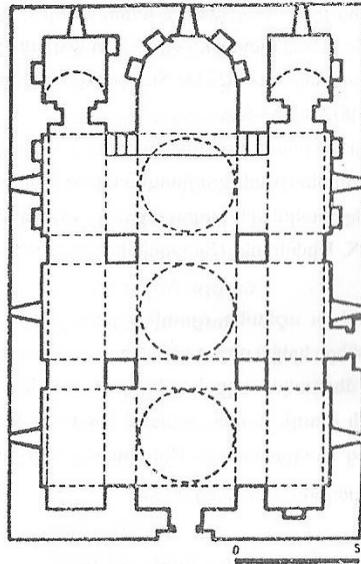
Նշանավոր պատմաբան-աշխարհագրագետի կարծիքը հաստատում էին Ազնաբերդի փրարածքում պահպանված պատմական հուշարձանները: Ա. Այվազյանի վկայությամբ դրանք 9-13-րդ դարերին և ավելի վաղ շրջանների՝ ընդհուպ մինչև Ք.ա. 2-3-րդ հազարամյակներին են վերաբերում (Ա. Այվազյան, Նախիջևանի պատմա-ճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1978, էջ 62-63): Այս փաստերը վկայում են, որ Ազնաբերդի փրարածքում փայտե ժամանակների հայկական բնակավայրեր են եղել, սակայն դրանք, հնարավոր է, կրել են նաև այլ անվանումներ:

Ազնաբերդի պահպանված պատմաճարտարապետական հուշարձաններից կանգուն էին Ս. Գրիգոր եկեղեցին (Ժամ), Ս. Հովհաննես (Մովսես) և Ս. Հակոբ (Սրբազով) մատուռները, իսկ Ս. Թովմա Առաքյալի վանքը (Վանք, Թոփառաքել) և Ս. Նոյիսիմոս մատուռը ավերված էին: Կային նաև մի քանի հնավայրեր և գյուղատեղիներ, երկու գերեզմանարներ, բրոնզի դարի չորս բեղեր, որոնցից ամենամեծն ու նշանավորը Ճահուկ (Չախսանի) բերդն էր Քամարավոր սարի վրա: Ս. Գրիգոր եկեղուցում պահպանվել էին հարություն և Հակոբ Հովնաթանյանների որմնանկարներից, որոնք սպիտակվել են 17-րդ դարի կեսերին, երբ Շահ Աբասի կազմակերպած բռնագաղթից (1604թ.) փրանամյակներ հետո գյուղը կրկին վերականգնված է եղել: Տարածքում կային նաև վաղ շրջանի (9-10-րդ դարերի) խաչքարեր:

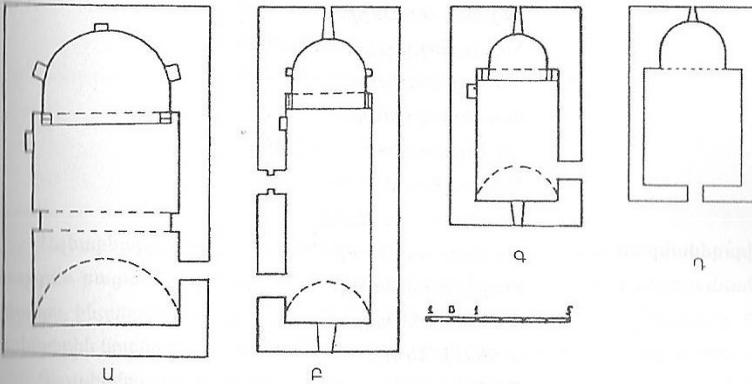
Ազնաբերդցիներն իրենց հող ու ջրին ամուր կառչած մարդիկ էին, նրանց չէին ընկճել ո՛չ անցյալ դարերի բռնագաղթերն ու հարստահարումները, ո՛չ թուրքերի դարասկզբի ավերիչ ներխուժումները, ո՛չ էլ խորհրդային շրջանում Ադրբեջանի վարած բացահայտ ճերմակ ցեղասպանության քաղաքականությունը, որին գոհ գնացին Նախիջևանի շուրջ յոթ փասնյակ հայ բնակավայրերը:

Ահա ինչ է գրում 1905 թ. մայիսի 12-15-ի դեպքերի մասին ժամանակակիցներից մեկը՝ պատմաբան Հովհաննես Տեր-Մարտիրոսյանը.

«Եւ Չնաբերդը, մի մեծ ու քաջ գիւղ, որը մինչև վերջն էլ կանգուն մնաց, չը նայած այն բանի, որ այդպեղ եղող 20 փան չափ թուրքերը դեռ ևս մայիսի 10-ին իրենց իրերով տեղափոխվելով շրջակա Կարաբաղլար և Խոնկ գիւղերը, կազմակերպեցին մի շարք

Ազնաբերդի Ս. Գրիգոր եկեղեցու հատակագիծը
(չափագրությունը՝ Մ. Գաւրաթյանի)

Ազնաբերդի Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի, Ս. Գովհաննես, Ս. Գակոբ
և Ս. Գրիգորի մատուռների հատակագծերը
(չափագրությունները՝ Ա. Այվազյանի (Ա, Բ, Գ) և Գ. Պողոսյանի (Դ))

յարձակումներ Ջնաբերդի դեմ:

Ճիշտ է, թուրքերը Ջնաբերդի վրայ գործած յարձակումների ժամանակ կարողացան գիղի հանդից թշն 300-ի չափ ոչխար, 140-ի չափ փափար և սպանեցին երկու մարդ, բայց գիղին մօտենալ անկարող եղան և քաջ զնաբերդցին իր մեկուսության մեջ մինչև վերջն էլ մնաց անընկճելի» (Ա-Դ-ո, Նայ-թուրքական ընդհարումը Կովկասում (1905-1906թթ.), Երևան, 1907, էջ 83-84):

1918-20թթ., թեև գյուղի բնակչությունը երկու անգամ գաղթել է, այնուամենայնիվ Ազնաբերդի ինքնապաշտպանության կազմակերպված ջոկափները օրեր շարունակ դիմադրել են թուրքական հրոսակներին՝ խաղաղ բնակչությանը պաշտպանելով անխնա կոպորածից և թալանից (Ն. Միսոնյան, Անդրանիկի ժամանակը, Երևան, 1996, էջ 208, 276):

1988թ. ողջ ամռանն ու աշնանը, գյուղի երիտասարդներից կազմված ինքնապաշտպանության ջոկափները կրկին գիշեր-ցերեկ հսկում էին փարածքը: Իսկ նոյեմբերի 22-ի մայրամուտին, երբ մերձակա ադրբեջանական գյուղերից հավաքված զինված ելուզակները հայտնվեցին գյուղի մատույցներում, արժանի հակահարված ստացան. սպանվեց 3 և վիրավորվեց 7 ադրբեջանցի: Այդ իրադարձություններին է նվիրված փողերիս հեղինակի բանաստեղծություններից մեկը.

*Նայրենիքիս լուռ
Չորերին իջնող
Աղջամուղջի հեպ,
Բնչպես Թեմուրի
Նորդաները սև,
Քոչվոր ցեղերի
Խառնամբոխները
Իմ Ազնաբերդի
Նին այգիները
Նանկարծ խուժեցին...
Եվ մինչ ցած իջավ
Քաջերի մի խումբ՝
Խուժան ոհմակին
Արժանի ձևով
Դիմավորելու,
Սուրբ Նովհաննեսի
Եվ Սուրբ Նակուրի
Լուռ մատուռներից,*

Թովմա ստարյալ
Ավերակ վանքի
Սուրբ խոյակներից
Մի խոյ դղրդոց
Ողջ գյուղը ցնցեց...
Եվ սարսափահար
Ելուզակները
Խունապով փախան՝
Թողնելով այգու
Թանձր խավարում
Իրենց պիղծ արյան
Շիրթերում փոված
Երեք ավազակ...
Եվ պապզամ փվին
Գյուղի պահապան
Սրբերը երեք
Մեծին ու փոքրին՝
Չլքել երբեք
Տողը հայրենի,
Ինչպես չեն լքել
Ոչ մի ժամանակ
Նախնիներն իրենց...
Բայց, հազա՛ր ավաղ,
Այս խոյ, մեղսավոր
Ժամանակներում
Շարերն են անհաս
Սրբերի ձայնին...

Ազնաբերդցիներին հուսալքեցին Հայաստանից սպասվող կազմակերպված օգնության բացակայությունը, խորհրդային բանակի բացահայտ աղբրեջանամեր կեցվածքը, ինչպես նաև մայր Հայաստանին հասած անսպասելի մեծ արհավիրքը: 88-ի դիվրևներին նրանք թողեցին հայրենի եզերքը՝ երբևէ վերադառնալու անմար հույսով...

Տեղահանությունից հետո ազնաբերդցիներն ամբողջությամբ բնակեցրին իրենց ընտանիք ոչ հեռու գտնվող Վայոց ձորի Գյուլպարան (Վերին Ազնաբերդ), մասամբ՝ նույն մարզի Զեյթա (Զեղես), Ալայազ (Եղեգիս) և Արարատի Շիղու (Եղեգնավան) նախկինում աղբրեջանաբնակ գյուղերը, փոքրաթիվ խմբերով հաստատվեցին նաև հիշյալ մարզերի

և Կոտայքի որոշ բնակավայրերում, ինչպես նաև Երևան քաղաքում:

Ներկայիս այսպես կոչված Նախիջևանի Նանրապետության քարտեզներում այլևս չկա Ազնաբերդ անունը կրող բնակավայր: Ադրբեջանցի պաշտոնյան կեղծարարները, արդեն չհավարարով իրենց իսկ աղավաղած «Ազնաբյուրդ» տեղանվան մեջ «ադրբեջանական արմապներ» հայտնաբերելու երբեմնի հորինվածքներին, գյուղը վերանվանել են Չախանդարա...

Նայոց Նախիջևանն իր մայրամուտն ապրեց Ազնաբերդի անկմամբ, սակայն, ինչպես իրենց բնօրրանը կորցրած փարագիր ազնաբերդցիներից շապերն են համոզված, պայծառ մի օր Ազնաբերդից էլ կծագի նախիջևանահայության նոր արշալույսը...

ԲԱՐՔԱՌ

Վայոց ձորը և հյուսիսային Նախիջևանը (պարմական Վայոց ձոր, Շահապոբ գավառներն ամբողջությամբ և Նախճավան գավառի հյուսիսային մասը) գրնվում են պարմաագագրական միևնույն շրջանում:

Այս փարածքի հայ բնակչության գերակշիռ մասը խոսում է Խոյի բարբառով: Խոյեցի հայերը սակայն այդ, ինչպես նաև Նայասփանի այլ փարածքներում (հիմնականում Արարաթի, Արմավիրի, մասամբ նաև Կոտայքի, Արագածոտնի, Սյունիքի մարզեր) վերաբնակվել են պարմական ոչ հեռու անցյալում՝ 1828թ. Թուրքմենչայի դաշնագրից անմիջապես հետո: Ինչպիսի՞ն է եղել ուրեմն Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի փղաբնիկների խոսվածքը. չէ՞ որ այդ փարածքի աշխարհագրական բարենպաստ դիրքը (Վարդենիսի, Վայքի և Զանգեզուրի լեռնաշղթաների միջև ընկած լեռնային փիրոյթը) վկայում է հայ ժողովրդի փվյալ հափվածի՝ ասպարակումներից և բռնագաղթներից, մասնավորապես 1604թ. շահաբայան հայրնի բռնագաղթից, մասամբ փաշտպանվելու հնարավորության մասին: Եվ իրոք, այժմյան Վայոց ձորի մարզի (մինչև 1988թ.) նաև հյուսիսային Նախիջևանի սահմանակից գյուղերի) խոսվածքներից հեշտությամբ կարելի է առանձնացել բնակավայրերի մի խմբի խոսվածք, որը միանգամայն փարբերվում է Խոյի բարբառից:

Այս խոսվածքի մասին սուկ թռուցիկ հիշափակություններ կան լեզվաբաններ Արարաթ Ղարիբյանի և Ահարոն Գրիգորյանի աշխարանքներում (Ա. Ղարիբյան, Նայ բարբառագիտություն, Երևան, 1947, էջ 73, Ա. Գրիգորյան, Նայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1957, էջ 205), որոնցում այն համարվել է Արարաթյան բարբառի խոսվածք:

Խոսվածքն առաջին անգամ մանրամասն ուսումնասիրել է փողերիս հեղինակը և պայմանականորեն անվանել Վայոց ձորի խոսվածք (Երիփասարո լեզվաբանների հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1981, էջ 19-20, Բանբեր երևանի համալսարանի, թիվ 1, 1983, էջ 71-83, Երիփասարո լեզվաբանների հանրապետական հինգերորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1986, էջ 107-108), թանավանդ, որ այդ խոսվածքը կրողներն իրենց անվանում են «հին հայեր»՝ ի փարբիրություն Խոյ-Սալմասրից վերաբնակվածների շառավիղների՝ «թագա հայերի»: Խոսվածքի խոսվածքով են խոսում Նայասփանի Նանրապետության Վայոց ձորի մարզի Արավանդոր, Արենի, Գնդեվազ, Գնիշիկ, Խաչիկ, Կեչուր, Ռինդ, Չիվա (1918-20թթ. փարբիրություն) և Խաչիկից, Գնիշիկից և մերձակա այլ բնակավայրերից), Հորս (1918-

20թթ. րեղափոխվել են Նախիջևանի Օծոփի (Բաղսամլու) գյուղից), Արփի (1963թ. րեղափոխվել են Գնիշիկից), Վերին Ազնաբերդ, մասամբ՝ նույն մարզի Զեղեա, Եղեգիս և Արարատի մարզի Եղեգնական գյուղերը (վերջին չորս բնակավայրերի բնակիչները, ինչպես վերը նշվեց, 1988-ին րեղափոխվել են Ազնաբերդից):

Ըստ ավանդական միահատկանիշ դասակարգման, խոսվածքը պարկանում է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության *ու՛մ* ճյուղին և ունի պայթական բաղաձայնների երկաստիճան ձայնեղազուրկ համակարգ: Նճյունային, քերականական, բառապաշարային և բառակազմական մի շարք առանձնահատկությունների կողքին Վայոց ձորի խոսվածքն ընդհանուր գծեր է դրսևորում հարևան Արարատյան, Սյունիքի, Վասպուրականի խոսվածքների հետ: Իսկ ակադեմիկոս Գևորգ Ջահուկյանի մշակած բազմահատկանիշ վիճակագրական սկզբունքների կիրառմամբ պարզել ենք, որ խոսվածքը միջանկյալ դիրք է գրավում նշված շրջանների բարբառների միջև՝ փաստ, որը վկայում է այս խոսվածքի րեղաբնիկ լինելու մասին:

Ներառքերական է նաև այն փաստը, որ Վայոց ձորի միջնադարյան վիճագիր արձանագրություններում (Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 145, 167) և ձեռագրերի հիշարկարաններում (Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պարմության, հ. Ա, Երևան, 1973, էջ 39-40) պահպանվել են խոսվածքի հեքթերը: Դրանում համոզվելու համար համեմատենք 14-15-րդ դարերի հիշարկությունների և ներկա խոսվածքի մի քանի դարձվածքներ.

Նիշարկություն

Խոսվածք

Ձեռս թիլացաւ

Շեռս թիլացաւ

Շնհատր

Շնհավոր

Իմ քիրն մեռաւ

Իմ քիրս մեռաւ

Մին կով Կոտի

Մին կով Կովի(ւ)

Գրում ի, մուկն ցեթեց

Կրում ի(ւ), մուզը ցեթեց

*Շապրենն մէկ օր Շակքարովն
ջոր Կոտի*

*Շապրենը մին օր
Շակքարովը ձոր Կովի(ւ)*

Ազնաբերդի (Վայոց ձորի) խոսվածքն ունի 42 հնչյուն:

Ժամանակակից գրական հայերենի հնչյուններից բացի խոսվածքում առկա են **ա՛, օ՛, ու՛** քմային ձայնավորները և **զ՛, կ՛, ք՛** քմային բաղաձայնները:

Օ՛-ն և **ու՛**-ն թույլ են քմայնացած և հանդիպում են հիմնականում նոյն փոխառություններում **օ՛ղա՛գ** (բաղ), **օ՛մբիք** (կյանք), **ք՛ու՛գ** (գառների և ուլերի փարսիլ)

քու՛լ (մոխիր), **սու՛րու՛** (հոսք), նակ՝ **մու՛րու՛ք** (մորուք), **թու՛ք** (թուք), **թու՛գու՛նք** (թիկունք) և այլն:

Ա-ն ուժեղ է քմայնացած, ավելի հաճախ է հանդիպում և խոսվածքում ձեռք է բերել հնչույթային արժեք, դա են հաստատում իմաստային հակադրության հեղուկացված զույգերի օրինակները՝

ա՛րա՛ (այ փղա)–**արա** (արա)

փա՛ր (բարձր փեղձ դար)–**փար** (փար)

ա՛շի (ձայնարկություն)–**աշի** (վայրի բանջար՝ մանդակ)

հա՛րիլ (կազդուրվել, առողջանալ)–**հարիլ** (հարել, շարժել)

մա՛լա՛ (թունավոր փիզ)–**մալա** (որմնադրի գործիք)

հա՛վա՛ (գորգագործի գործիք)–**հավա** (եղանակ)

փա՛ս (դաս)–**փաս** (փաս):

Նաճախ **ա** ձայնավոր վերածվում է իր քմային փարբերակին՝ արդար>**ա՛ռթա՛ր**, ակիշ>**ա՛գիշ**, թաքուն>**թա՛քուն**, ժանգ>**ժա՛նգ**, դալար>**դա՛լա՛ր**, դանակ>**դա՛նակ**, դաս>**դա՛ս**, դար>**դա՛ր**, դարձակ>**դա՛րձակ**, դանդուղ>**դա՛նդուղ**, բանջար>**բա՛նջար** և այլն:

Ոչ հաճախ հանդիպում են ձայնավորների, հարկապես **ա-ի՝ ը-ի** վերածվելու և անկման դեպքեր՝ աղանձել>**ըղանձիլ**, առասփ>**ըռսփող**, բաժանել>**պըժանիլ**, այսփեղ>**ըսփեղ** երախ>**ըռռեխ**, երախայ>**ըրրեխա**, գիշեր>**քըշեր**, Իսկուհի>**Ըսկուհի**||**Ըսկուհի**, ողողել>**ըղողիլ**, ոլորել>**հըլորիլ**, բորբոսնել>**փրփոսնիլ**, ուղեղ>**ըղղղ**, ինչպես նաև ապսպարել>**պըսպարիլ**, եղունգն>**ղունգը**, մխիթարել>**մըխթարիլ**, կաթողիկոս>**կաթղիզոս**, Գաբրիել>**Կափոնիլ**, ուղղորդ>**ղորթ**||**ղորթ** և այլն:

Բ, գ, դ, ձ, ջ ձայնեղ հնչյունները բառասկզբում խլանում են՝ համապատասխանաբար դառնալով **պ, կ, փ, ծ, ճ** բարձ>**պառք**, գեպ>**կ՛եղ**, դեղին>**փեղին**, ձախ>**ձախ**, ջուր>**ճուր** և այլն: Բառամիջում և բառավերջում **պ, կ, փ, ծ, ճ** խուլ հնչյունները ձայնեղանում են՝ համապատասխանաբար դառնալով **բ, գ, դ, ձ, ջ** շապիկ>**շա՛րիք**, սունկն>**սու՛նգը**, կափու>**կաղու**, արծաթ>**առձաթ**||**առձաթ**, աճկ>**աջիլ**, պար>**պաղ**, բարակ>**պարագ** և այլն:

Գ, կ, ք բաղաձայնները որպես կանոն հանդիպում են **է, ի** և քմային ձայնավորներից առաջ, չունեն հնչույթային արժեք՝ **ա՛գիշ**, **կի՛նի**, **ք՛եռի** և այլն:

Խոսվածքում շեշտը վերջընթեր է (ընկնում է նախավերջին ձայնավորի վրա)՝ պա՛գու՛գ, փա՛խձը, փա՛ռդա՛գ, առդա՛սունք, ո՛ւղիլ, ուրախը՛թուն, գըրբա՛գիլ, հո՛ւլունք, աղա՛ճուր և այլն:

Բազմավանկ գոյականի հոգնակին հիմնականում կազմվում է **նի** մասնիկով, որը թեք ձևերում վերածվում է **ներ-ի՝ աղվես- աղվեսնի/աղվեսների**, **ալապաստրագ** (<նապաստրակ)– **ալապաստրագնի/ալապաստրագների**, **փըլա՛քա՛ն- փըլա՛քա՛ննի/փըլա՛քա՛նների** և այլն:

Չայնավորով վերջացող բառերի հոգնակին հիմնականում կազմվում է **ք** մասնիկով՝ **ըրեխա-ըրեխեք, հիլի(<հայելի)-հիլեք, ճըրաքու-ճըրաքվեք**:

Գոյականների հոլովման համակարգում առկա է **օ** հոլովական վերջավորությունը՝ մղանի-մըղանո, հիլի-հիլո, քամի-քամո և այլն: Ներգոյական հոլովը կազմվում է **ըմ** վերջավորությամբ՝ **սար-սարըմ, ես-ինձանըմ** և այլն:

Անորոշ դերբայն ունի **իլ** և **ալ** վերջավորությունները՝ **լսիլ, կառթալ**: Ապառնի դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և **օ** վերջավորությամբ՝ **լսիլո, կառթալո**: Բայի յուր ժխտական ձևերը կազմվում են օժանդակ բայի հետարդաս կիրառությամբ՝ **լսըմ չեմ, լսըմ չիմ, կառթալ չեմ, բիդի կառթամ վօջ, կառթալ(լ) մի**:

Մահմանականի ապառնին և անցյալի ապառնին կազմվում են անորոշ դերբայով և **պիպեմ** բայի մաշված ձևերով՝ **լսիլ դ'եմ, լսիլ դ'իմ**, իսկ շրջուն շարադասության և ժխտական խոնարհման դեպքերում երևան են գալիս ապառնի դերբայով և օժանդակ յայով ձևեր՝ **ես էլ եմ լսիլո, ես էլ իմ լսիլո, լսիլո չեմ, լսիլո չիմ**:

Խոսվածքի և ժամանակակից գրական հայերենի միջև եղած այլ վարբերությունների մասին կարելի է պարկերացում կազմել Նովիաննես Թումանյանի հայրնի լեզենդի հետևյալ բարբառային փոխադրությամբ.

Ավանես Թումանյան

Շուն'նան Կադուն

Մին վախար Կադուն լավ դա՛ռզի էր,
Շան կլիսին էլ քթագ չկար,
Նամա, գ'իդըմ չեմ ըշտեղան-ըշտեղ
Չանթել էր մին կառան մոռթի:
Մին օր եգավ, ծմեռվա դուր,
Մոռթին պերեց Կադվի կուշտը:
– Պար'աչողում, ուստա Փըշո,
Կլուխս մռսեց, ի սեր Աստոն,
Առ էս մոռթին, քու ինձ հըմար
Մին քթագ կարի կլիխս հարմար:
Նախիդ հըմար արխային կաց,
Նամա-համա եղացնես ոչ:

– Աշկ'իս վրեն, Քըջո ք'եռի.
Մին քթագ ա, հո մին քուրք չի,
Քո էլ ա՛գիզ խա՛թրիդ հըմար

Ուրվիայթ օրը համեցի փար:
Փողի հրմար ավելոռթ ա,
Մեր մեչին խոսսսլն էլ ամոթ ա.
Ի՛նչ սենձ պան ա, այ՛ հեր օխնաձ,
Սահ-բիրաղի՛ սին քթագի հախ:

Ուրվիայթ օրը -Քջո ք՛եռին՝
Ոստիցն առաջ ք՛աչալ կուջին
Տըմբացնիլեն՝ ծանդր-ծանդր
Ոստա Կաղվի շեմքըմը կաղնեց.
– Ոստեն ո՛ր ա... քթագս ո՛ր ա...
– Մըկ՛ա՛ սա՛բրի – հեսս կըրևա:

Ոստեն էգավ թուրքը հաքին,
Շանը փեսավ բեղի փագին,
Իրան-իրան մին մոթմոթաց
Նու սու՛շքա՛րո վրեն կոռուաց.
– Յուտղը փարս՛վ... այ՛ փնաշեն,
Մա՛ջալ փուր մին նա՛ֆա՛ս քաշեն.
Նեշր ես գ՛իղը՛ն, հա՛լա՛ էրեգ
Աշ եմ փրել՝ էքուձ կարեմ:
– Դե հեր օխնաձ, ըղե՛նց սաս,
Էլ հեռոտղիդ ինչացու ա,
Փող եմ փվել, վախարին կարի,
Յա՛ չե՛ սաս էքուձ կգաս:
Նամ սաքմ ես, համ կարքմ չես,
Նամ էլ հա՛լա՛ վրես կոռքմ,
Նան, հան, հան, հան,
Ախսլեր, քանի՛ հեղ քնամ-կամ...
Ասեց -Քջոն. հու նեղացաձ
Թողաց-քնաց՝ կլուխը պաց:

Մին էլ էգավ, էը կար ոչ.
Էս մին անքամ դբան իրա՛ր.
Էլ բիյաբուռ, անփաշ խոսկերթ,
Էլ թա՛գա՛-հի՛ն, էլ հերնըմեր,

Էլ կող Փռշո՛, էլ քա՛ջալ Շո՛նն...
Պանը հասավ դիվանբաշոն:
Շունը ընչոր քնաց, էգավ,
Ոսպա Կաղուն կողորն ընգավ,
Կլովսն առավ հու մին քրշեր
Կորավ-քնաց. էն կոռչիլն էր...

Էն օրվանից ընչոր հըմի
Շան մդիցը էս թռել չի.
Նա՛յա՛ մրկըմը պահըմ ա,
Որդե Կաղվին թու՛շ ա ըլըմ,
Վեր ա թռնըմ, վրա կալի,
Իրա մոռթին եղ ա ուզըմ.
Սևըմթին Կաղուն բիրդա՛ն
Եղ ա փառնըմ հու հեռուղա՛ծ
Փշփացնըմ ա. յա՛նի՛ էրեգ
Աշ եմ փրել՝ էքու՛ծ կարեմ:

ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐՆ ՈՒ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԸ

Ազնաբերդցիներն ավանդապահ են և նախնյաց սովորույթների հանդեպ խիստ հարգալից վերաբերմունք ունեն:

Թեև խորհրդային շրջանում հավաքքը պահպանվում էր հիմնականում կանանց մեջ, ազգային-հոգևոր կարևոր փոներն ու ծիսակատարությունները, այնուամենայնիվ, մեծ խանդավառությամբ և բազմամարդ հավաքությունով էին նշվում: Ժողովրդական փոնացույցի սիրված փոներն էին Ս. Ծնունդը (Ճրօխներ, Ճրօխները), Նոր փարին (Թա՛գա՛ փարի), Ս. Սարգիսը (Սըփսարքիս), Տեսառնընդառաջը (Դառանջ), Ծառզարդարը (Զըզա՛դար՛), Ս. Զափիկը (Զա՛դիգ), Նամբարձումը (Նըմբառցում), Վարդավառը (Վա՛դթիվոր), Ս. Ասրվածածինը (Մաղաղ), Խաչվերացը (Խրով), Գյուլի խաչը (Զամո խաչի օր), ինչպես նաև Աշխատավորների միջազգային օրը (Մայիսի 1-ը և 2-ը) և Նաղթանակի օրը (Մայիսի 9-ը):

Ժողովրդական փոնացույցի փոները նշվում էին ծիսական հնամյա ուրեստներով և Ազնաբերդի հայտնի կարմիր գինով: Թեև վաղուց չէր գործում եկեղեցին՝ ավանդաբար գոյատևում էին նաև հարսանեկան, հուղարկավորության, կնուծքի և կենցաղային այլ ծեսեր:

Ավանդական սիրված փոներից էր արևապաշտական հնագույն արմափներ ունեցող Տեսառնընդառաջը, որ նշանավորվում էր փոնի նախորդ օրվա մայրամուտից առաջ ողջ գյուղի կրտսերներին վառվող խարույկներով, նորահարսներին և նորափեսաներին մատուցվող նվերներով, ծիսական աղանձով, հավալայով և գաթայով:

Գարնանային ամենասիրված փոնը Նարության փոնն էր՝ Ս. Զափիկը: Այդ օրը գրեթե բոլորն այցելում էին գյուղի երեք գլխավոր սրբավայրերը՝ Ս. Նովհանես, Ս. Նակոյ մատուռները և Ս. Թովմա Առաքյալի վանքը: Երեխաներն ու պարանիներն ամբողջ օրն անց էին կացնում ծիսական ձվախաղերի և գարնանային այլ միջոցառումների մեջ: Իսկ Ս. Զափիկին նախորդում էր յոթշաբաթյա Մեծ պասը. հնում փներում երդիկներով պարանով կախում էին առասպելական Ալլափիզը (Ազլափիդիզ) խորհրդանշող՝ գլուխ սոխի վրա շարած յոթ փեփուրները. այն ոչ միայն վախեցնում էր պահքը խախտել փորձող չար փղաներին, այլև յուրօրինակ «օրացույց» էր՝ ամեն շաբաթ մի փեփուր հանվելով պասն ավարտվում էր:

Ամենամեծ ժողովրդականություն վայելող փոնը Խաչվերացն էր՝ նախնիների հիշատակի օրը, որ բարբառով Խրով էր կոչվում փոնի ծիսական գլխավոր ուրեստի թոնրի մեջ ամբողջական խորոված՝ գոհաբերված ուլի անունով:

Ս. Ասրվածածնի (Վերափոխման) փոքն ավանդաբար նշվում էր գյուղի բարձրեռնային Խաչի յուրդ ամատանոցի փարածքում գրնվող Ս. Ասրվածածին մարտի մեծակայքում գյուղից դեպի այդ սրբավայր հափուկ ուխտագնացությամբ:

Հափկապես մեծ հանդիսավորությամբ և ավանդական մեծ ուխտագնացությամբ էր նշվում Հայ առաքելական եկեղեցու Գյուր խաչի փոքն: Ուխտագնացները փոքն օրը՝ հոկտեմբերի 26-ի մոտակա կիրակին անց էին կացնում պատմական Շահապոնք գավառի Շամեն գյուղատեղիում գրնվող Ս. Խաչ վանքում (Օծով գյուղի մերձակայքում): Զորավոր այդ սրբավայրը բազմաթիվ մաշկային հիվանդություններ բուժելու պատճառով կրում էր նաև Քամո (բարբառով՝ «քամո») խաչ անունը: Շաբաթ՝ լույս կիրակի գիշերը կամ լուսադեմին ուխտավայր էին հասնում ոչ միայն հյուսիսային Նախիջևանի, սահմանակից Վայոց ձորի և Մյունիքի հայությունը, այլև մեծաթիվ քրդեր և աղբբեջանցիներ: Ուխտավորները լուսադեմին գոհաբերություն-մափաղ էին մափրոցում, ապա մոմավառությունից և աղոթքներից հետո երգում, ժողովրդական նվագարանների մեղեդիների փակ պարում էին մինչև ուշ երեկո:

Ամնոռաց այդ օրերի հուշերով փարիներ առաջ մի բանաստեղծություն ենք նվիրել հայրենի սրբավայրին՝ Շամենի Ս. Խաչ նշանավոր վանքին.

*Դեղնաճերմակ լեռների մեջ,
Լուռ, ամալի ձորերի մեջ,
Որդեկորույս դաշտերի մեջ
Շամենի վանք Քամո խաչն էր,
Ամենագոր Քամո խաչն էր:*

*Վաղուց գմբեթն էր խոնարհվել,
Կամար ու սյուն՝ քանդվել-թափվել,
Բայց առավել էր գորացել,
Շամենի վանք Քամո խաչն էր,
Ամենահաս Քամո խաչն էր:*

*Լույսն ու հույսն էր փառապալի,
Մորազափուն՝ անմորազի,
Ճարն ու դարմանն էր հիվանդի,
Շամենի վանք Քամո խաչն էր,
Ամենագոր Քամո խաչն էր:*

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԽՈՂԱՆՈՑԸ

Ազնաբերդի ժողովրդական ինքնօրինակ խոհանոցն ընդհանուր գծեր ունի ինչպես Վայոց ձորի, այնպես էլ Նախիջևանի մյուս հայ բնակավայրերի խոհանոցների հետ: Ավանդաբար նախապատվությունը փրվում էր կաթնեղեն, բանջարեղեն, հափիկեղեն ուրեստներին: Գարնանային ուրեստացանկում մեծ տեղ էին գրավում վայրի ուրելի բանջարաբույսերը (սիբեխ, սպանախ (շոմի), շրեշ, ծնեբեկ (ծնեփուգ), անգուրան, բոխի (պոխի), բող (պոլի) և այլն), կաթնեղենը և սունկը, ամառայինում և աշնանայինում՝ բանջարեղենը (լոլիկ, պղպղեղ, դդում, կանաչ լոբի և այլն), ձմեռայինում՝ հափիկեղենը (ձավար, բրինձ, հաճար և այլն), ընդեղենը (լոբի, սիսեռ, ոսպ և այլն), չորացրած բանջարեղենը, մրգերը և հափապտողները (սպիտակաբանջար, ավելուկ, նվիկ (նվուգ), դդում, ծիրան, փանձ, մասուր, կծոխուր և այլն), ինչպես նաև փհայից (ղավուրմա), արիշտայից, չորթանից և ձմռան համար նախապեսված այլ մթերքներից պատրաստվող ուրեստները: Մսեղեն համեմաբաբար քիչ էր օգտագործվում, հաճախ՝ փոխից փուն կամ առիթից առիթ:

Գոյադրեղ էին նաև ծխական (հափկապես Ս. Ծննդի, Տեսանընդառաջի, Ս. Զափկի, Նամբարձման, Խաչվերացի) ուրեստները, որոնք ժողովրդական խոհանոցի ամենահին շերտերն են:

Ստորև ներկայացնում ենք Ազնաբերդի ժողովրդական խոհանոցի ամենաբնորոշ նմուշներից, որոնք այսօր էլ գոյատևում են ազնաբերդի վերաբնակների կենցաղում:

Ածիկ (Մսամսի)

Ննագույն ամանորի ծխական ուրեստ է:

1 կգ ցորենը թրջել, բարակ շերտով փռել մեծ սկուփեղի մեջ, պահել փայտե նայակում: Մի քանի օր՝ օրը մի քանի անգամ, գոլ ջուր լցնել վրան: Մոտ 10 օր հետո, կիր ցորենի ծիլերի ծայրերը թեթևակի կարմրեն, սկուփեղի պարունակությունը հավարել, հավանգով ծեծել և սրացված կաթնաման հյութը քամել կաթսայի մեջ, ապա վրան ավելացնել ցորենի ալյուր (1 լ հյութին՝ 2,5 թեյի բաժակ) և եփել՝ հաճախակի խառնելով և կաթսայի փակը քերելով: Եփվելուց հետո կսփռվի կարմրավուն խավիժանման գանգված:

Կաթսայի փակից բերված կպչուն զանգվածը ածիկի ամենահամուր և ամենաընդիր մասն է, և ավանդաբար փալիս են փուն փոքրիկներին:

Պահելով գոլ փեղում կարելի է օգտագործել մեկ-երկու շաբաթ:

Աղսևն

Տեստերդառաջի ծխական ուրեստը է:

1 կգ ցորենը մաս-մաս բովել սաջի վրա՝ մինչև կարմրելը, Լցնել սրբիչի վրա, ծածկել: Վերջին երկու մասը բովելու ավարտին վրան աղաջուր (0,5 թեյի բաժակ ջուր, 2 թեյի գդալ աղ) ցանել, արագ խառնել մինչև ջրագրկվելը: Բովել նաև 1,5 թեյի բաժակ կնճեռ (ծիթաբուր բույսի սերմ), 2 թեյի բաժակ նախապես խաշած սիսեռ (խաշելու ընթացքում աղ գցել), 1 թեյի բաժակ ընկույզի միջուկ:

Նովանալուց հեպո խառնել:

Արիշտա (Լորշտա)

Արիշտան պարբաստվում է հերկյալ ձևով.

5 Լ ջրում լուծել 300 գ աղ, ապա խառնելով ավելացնել այնքան ալյուր՝ մինչև սրացվի բավական պինդ խմոր: Լավ հունցել, բաժանել բոռնցքի մեծության գնդերի:

Գնդերից յուրաքանչյուրը գրքնակով բացել, օխավել (վրան անընդհատ ալյուր ցանել, որ չկպչի), ապա հանդիպակաց ծայրերը վրա բերել՝ ծալքեր առաջացնելով և սուր դանակով մոտ 0,5 սմ լայնությամբ կտրաբել: Այնուհետև կտրաբած խմորաշերտերը ձևերի մեջ երկարացնել, իրարից առանձնացնելով փոել պարանի վրա՝ մինչև չորանալը: Ներսի հավաքել, թեթևակի կոպրաբել, բովել սաջի վրա՝ մինչև կարմրելը:

Նիմնականում որպես ձմռան պաշար ծառայող արիշտայից պարբաստում են րարբեր ճաշաբեսակներ: Արիշտայով պարբաստում են նաև փլավ հերկյալ երկու կղանակներով.

ա) 3 Լ եռացող ջրում խաշել 1 կգ արիշտա, 200 գ ծիրանի անկորիկ գ չիր, 100 գ կծոխոր: Ապա փլավբամիջով քամել, Լցնել 150 գ դաղած յուղի մեջ, խառնելով թեթևակի րասպակել:

բ) 3 Լ եռացող ջրում խաշել 1 կգ արիշտա, ապա փլավբամիջով քամել: Օղակաձև կտրաբած 5-6 կարտոֆիլը և 3-4 գլուխ սոխը րասպակել 150 գ յուղի մեջ, խաշած արիշտան Լցնել վրան, խառնելով թեթևակի րասպակել:

Բրնձապուր (Պրնձով շորվա)

3-4 գլուխ սոխով և 150 գ յուղով սոխեռած պարբաստել, համեմել 2-3 կտրաբած կանաց կամ բիջ աղացած կարմիր պղպեղով: Վրան ավելացնել 2 Լ եռման ջուր, 2 թեյի բաժակ րրինձ: Երբ րրինձը գրեթե եփվի, ավելացնել 2-3 հարած և 2-3 կոպրած, բայց լիարած ձու: Վերջում աղ ավելացնել, համեմել ծիթորնով և ռեհանով:

Գաթա (Կաթա)

Տաղավար րոնների ծխական ուրեստը է:

1 | գոլ ջրում նախ բացել թթխմորը, ապա ավելացնել այնքան ալյուր, մինչև սրացվի ոչ պինդ խմոր: Թողնել 1-2 ժամ, ապա պարբերաբար խորիզը՝ 3 թեյի բաժակ ալյուրին խառնել 300 գ յուղ, 2 թեյի բաժակ շաքարավազ, լավ խառնել-տրորել: Խմորը բաժանել գնդերի, յուրաքանչյուրի մեջտեղում տեղավորել խորիզից, գնդաձև փակել, ապա հարթեցնել, երեսը մաքրելով նախշել, ձու քսել, պարառաքաղով ծակծկել:

Եփել թոնիրում կամ ջեռոցում:

Դդումակ բոլանի (Բալաջուգ)

Ս. Ծննդի ծիսական ուրեստը է:

1 կգ չորացրած կամ 2 կգ կեղևած-մաքրած թարմ դդումը կտրատել, լցնել 3 | եռացող ջրի մեջ: Կիսաեփվելուց հետո ավելացնել 1-2 բուռ ծիրանի չիր, 1,5 թեյի բաժակ սխեռ: Ժամանակ առ ժամանակ խառնել՝ մինչև բոլոր բաղադրիչները լավ եփվեն, դդումը ցրվի և թանձրանա (անհրաժեշտության դեպքում կարելի է եռացրած ջուր ավելացնել և եփը շարունակել), վերջում աղ ավելացնել:

Մատուցել փաթ վիճակում, կարմիր պղպեղով համեմած սոխեռածի և թանձր չորթանի հետ:

Դռչար (Մաթ)

Քաղցր թթի կամ խաղողի 10 | հյութը մութ 10 րոպե եռացնել, ապա մի քանի բուռ կավահող ավելացնել, խառնել: Մեկ օր հետո, երբ կավահողը նստի հասարակին և խառնուրդը պարզի, հյութը զգուշորեն առանձնացնել նստվածքից, քամել, եփել մի քանի ժամ՝ մինչև թանձրանալը և մանր պղպջակների առաջանալը: Պահել ապակյա կամ արձնապար փակ ամանի մեջ:

Թեղթևանուկ (Թդթևանուգ)

Պահրի անուշեղեն է:

2 թեյի բաժակ գոլ ջրի մեջ տրորել մի կտոր թթխմոր, ապա ավելացնել այնքան ալյուր, մինչև սրացվի միջին պնդության խմոր: Գնդել հավկիթի մեծությամբ:

1 թեյի բաժակ դոշաբը և նույնքան արևածաղկի ձեթը լավ խառնել: Խմորագնդերից մեկը գրպնակով բացել, երեսին քսել ճաշի 1-2 գդալ խառնուրդ, վրան դնել ևս մեկ գրպնակած-բացած խմորաշերտ և նորից խառնուրդից քսել: Երրորդ շերտն էլ դնելուց և քսելուց հետո բոլորը միասին փաթաթել օխավալի վրա, ապա օխավալը զգուշորեն հանել, քիչ փափակեցնել, դանակով բաժանել 3 մասի, ծայրերը սեղմել-ամրացնել (որպեսզի խառնուրդը չթափվի), երեսին ձու քսել, պարառաքաղով ծակծկել:

Եփել թոնիրում կամ ջեռոցում:

Լորատուր

Պահքի կերակուր է:

0,5 կգ լոբին խաշել 3 լ ջրում, եփվելուց քիչ առաջ ավելացնել նաև 1,5 թեյի բաժակ մանր ձավար, ապա՝ 3-4 գլուխ կտրատած սոխ, 1,5 թեյի բաժակ ընկույզի ծեծած միջուկ, վերջում՝ աղ, կարմիր պղպեղ, ծիթրոն, ռեհան:

Լորատուրը ուրիս օրերին պատրաստվում է քիչալով և սոխեռածով:

Խաշի

2 թեյի բաժակ բոված, ապա մանր աղացած ցորենի ալյուրը եփել 1 լ ջրում, եփվելու ընթացքում աղ ավելացնել: Ջուրը քաշվելուց հետո մաքուրցել յուղի և դոշարի հետ:

Խավիժ (Խավիժ)

2 թեյի բաժակ ալյուրը անընդհար խառնելով բովել 150 գ յուղի մեջ՝ մինչև շագակազույց դառնալը: Ապա ավելացնել մոտ 1,5 լ եռացրած ջրով բացած 1 թեյի բաժակ դոշար կամ 1,5 թեյի բաժակ շաքարավազ: Լավ խառնել, եփել մինչև յուղը դուրս գա:

Մաքուրցել քաք վիճակում:

Խոտով (Խոտով)

Խաչվերացի հայրնի ծխական ուրեսպն է:

5-6 ամսական ուլի կամ գառան գլուխը, ուրթերը, կաշին ու փորոպիքը հեռացնելուց հետո ազդերը մրցնել հանդիպակաց կողերի մեջ (առանց կտրատելու), երկարությամբ անցկացնել փոքր-ինչ ճկած շամփուրի վրա, վրան քսել աղի և մածնի խառնուրդ (1 ճաշի գլուխ աղ, 1,5 թեյի բաժակ մածուն):

Կաթսայի մեջ լցնել 3 լ ջուր, 700 գ խոշոր ձավար կամ հաճար, 6-7 գլուխ կտրատած սոխ, դնել կրակը հանգած, բայց թեժ թոնրի մեջ պրեղում: Պատրաստած ուլը կամ գառը կախել ուղիղ կաթսայի վերևում՝ այնպես, որ շամփուրի երկու ծայրերը մնան դրսում՝ թոնրի յուրթերի վրա: Թոնրի վակել իր կավե կտիարիչով, օդանցքը՝ օդանցքակալով կամ թրով, բաց մնացած րեղերն ու ճեղքերը՝ ցեխով:

Մի քանի ժամ անց, երբ ցեխը սկսի չորանալ, թոնրը զգուշորեն բացել, ծխական թաշովին և խորովը հանել:

Մաքուրցել երկու կերակուրը միասին, խորովը՝ կտրատած:

Ծիրանաչորով սպուր (Չորով շորվա)

1 կգ ծիրանի չիրը (կորիզով կամ անկորիզ) եփել 3 լ ջրում՝ մինչև լավ փափկելը: Կիկացնել մոտ 1 թեյի բաժակ շաքարավազ, 150 գ դաղած յուղ:

Մաքուցել փաթ վիճակում, լավաշի հեփ:

Կանաչ լոբով դդմապուր (Ախման)

1 կգ կիսախակ դդուսը կեղևնել, մաքրել, կտրատել, եփել 2 լ ջրում 400 գ կտրատած կանաչ լոբու հեփ: 4-5 գլուխ (կամ 200 գ կանաչ) կտրատած սոխով և 150 գ յուղով սոխեռած պարրաստել, ավելացնել 1,5 կգ մաքրած, կտրատած լոլիկ, 7-8 կտրատած կանաչ պղպեղ (մի քանիսը՝ կծու), քիչ եփել, ապա խառնել եփված դդմին և կանաչ լոբուն: Եփը շարունակել մինչև քիչ թանձրանալը:

Վերջում ավելացնել աղ, ծիթթոն, ռեհան:

Կոլոլակ (Զրբֆրա)

Տոնական ուրեստ է:

1 կգ փավարի կամ հորդի անյուղ միսը լավ ծեծել փայլուն մուրճով, ավելացնել 2-3 գլուխ մանր կտրատած սոխ, 1 հավկիթ, կարմիր պղպեղ, ծիթթոն, աղ և քիչ գու ջուր, ձեռքով լավ հարել:

Պարտադրված զանգվածը մաս-մաս նախապես թրջած շերեփով ընկղմել 2,5 լ եռացող ջրի մեջ և եփել մինչև գնդիկների ներսը սպիտակելը:

Արզանակի մեջ 2 թեյի բաժակ բրինձ լցնել, եփել մինչև բրնձի փափկելը, ավելացնել եփված կոլոլակները, նախապես պարրաստված սոխեռած (5-6 գլուխ) կտրատած սոխ, 150 գ յուղ):

Մաքուցել կոլոլակն ու ապուրը միասին՝ հալած յուղի հեփ:

Կուրպաս (Կուրպա)

Պահքի կերակուր է:

Կուրպայի անունն ավանդված է եղել նաև հին հայերենում՝ *կուրաս* ձևով, սակայն արդի գրական հայերենը նրա փոխարեն կիրառում է *կարկանդակ* բառը: Նայերևի որոշ բարբառներում, մասնավորապես Ազնաբերդի խոսվածքում պահպանվել է կերակրանվան *կուրպաս* հին ձևը:

Կուրպայի խմորը պարրաստվում է հացի խմորի նման (թթխմորով):

Կուրպայի միջուկի պարրաստումը. 0,5 կգ ընկույզը մաքրել, հավանգով ձևել, լցնել 1 թեյի բաժակ գու ջրի մեջ, 5-6 գլուխ մանր կտրատած սոխի հեփ սոխեռած անկը: Մեծ ամանի մեջ լցնել 400 գ խաշած լոբի, 200 գ խաշած ոլոռ, ոսպ կամ սխտո, 300 գ կիսախաշած, մանր կտրատած կարպոֆիլ, ծիթթոն, ռեհան, կարմիր պղպեղ, աղ և սոխեռածը:

Նախապես պարրաստած հավկիթի մեծության խմորագնդերը գրքանկով թափել յուրաքանչյուրի կեսի վրա փեղավորել 1-2 ճաշի գդալ լցոն, մյուս կեսը վրա բերել, կրկին

միացնել: Սրացված կիսալուսնաձև կուրասպի երեսին ձու քսել, ծակծկել պարառաքաղու և եփել թոնիիրոմ կամ ջեռոցում:

Նարիկ (Նարիկ)

Ս. Ծննդի ծխական ուրեսպ է:

1 կգ ցորենը (կամ նույնքան կորկորը՝ թեփահան արած ցորենը) և 0,5 կգ սիսեռը խաշել-եփել մոտ 3 | ջրով՝ այնպես, որ ցորենն ու սիսեռը եփվեն, բայց շաք չփափկեն: Եփվելուց քիչ առաջ աղ ավելացնել: 200 գ յուղով և 6-7 գլուխ սոխով սոխեռած պարրասպել և մարուցելիս ցանել վրան:

Նորած պանիր (Ֆորան պանիր)

3 կգ տնական կամ չանայն պանիրը փշրել մեծ ամանի մեջ, ավելացնել 200 գ չորացրած-փշրած ուրց, նույնքան մանր կորաքրած կծու կանաչ պղպեղ: Խառնելով և պինդ սեղմելով՝ ցնել համապարասխան չափի կավե պուլիկի մեջ այնպես, որ արանքներում օդ չմնա, և պուլիկը ցվի: Վրան սեղմել խաղողի կամ թթի փերեններ, պինդ կապել սպիտակ կտորով և գլխիվայր շրջել մոխրի մեջ (խոնավագրկելու համար): Մոտ մեկ շաբաթ հետո մոխրի վրայից վերցնել, նորից գլխիվայր շրջել և կիսով չափ հորել հողի մեջ, մութ փեղում (նկուղում): Պանիրը սովորաբար հորում են աշխանը և հանում ձմռանը կամ գարնանը. պուլիկի երեսից զգուշորեն հեռացնում են նախ փերենները, ապա բոլորումսնած վերին շերտերը:

Մասրապուր (Մշխարով շորվա)

Պահքի ուրեսպ է:

Մոտ 1 կգ չորացրած մասուրը մաքրել, եփել 3 | ջրում (արծնապար կաթասյում): Կաթասյի բերանը փակել, թողնել հովանա: Ապա լավ փրորելով անցկացնել խիտ մաղով (մնացորդները քիչ գու ջրի հետ փրորել, նորից անցկացնել): Սրացված մասրահյութը մի անգամ անգամ նորից մաղով քամել և դնել կրակին: Եփը գալուց քիչ առաջ գդալով հավաքել կաթասյի երեսին հավաքված մասրափշիկները, մոտ 1 ժամ եփել: Ավելացնել 1 | բուռ ծիրանի անկորիզ չիր, 1 թեյի բաժակ ոսպ:

Վերջում, երբ ոսպն ու չիրը եփվեն և հյութը քիչ թանձրանա, ավելացնել մի բուռ բամբակ, մանր փշրած լավաշ, անհրաժեշտության դեպքում նաև շաքարավազ:

Շվուր

3 | սատը ջրի մեջ բացել 4 թեյի բաժակ ցորենի ալյուր, լավ փրորել, լուծել քաղցր գնդիկները, ապա դնել կրակին: Անընդհար խառնելով եփել մինչև քաղցրանալը: Աղն ավելացնել եփվելուց քիչ առաջ:

Մաքուցել փաթ վիճակում՝ յուղի և դռչարի (շաքարավազի) հետ:

Չամիչ

Խոր կաթասայի կամ դուլլի մեջ եռացնել մոտ 6-7 լ ջուր, ավելացնել 2-3 բուռ խաղողի մաքրերի մոխիր կամ խաղողի 10-15 հատ կանաչ փերև (բաց գույնի չամիչ սրանալու համար): Չամիչի համար նախատեսված խաղողի ողկույզները պոչերից բռնել, առանձին-առանձին մեկ վայրկյանով իջեցնել եռացող ջրի մեջ, ապա հանել, մի քանի վայրկյան հեղու կրկնել ևս երկու անգամ:

Բոլոր խաշած ողկույզները փռել արևի փակ և ծածկել շղարշով:

Մոքավորապես երկու շաբաթ անց՝ լավ չորանալուց, հեփո, հավաքել, առանձնացնել ողկույզաճյուղերից:

Չորթանապուր (Պազգաթան)

Կերակրանվան բարբառային անունը բխում է *պահարթան* ձևից (բառացի՝ «պահի (պատուց) սպա»), շրջակա գյուղերում կոչվում է նաև *քյալագոշ*:

3 լ հարած չորթանը 20 ռոպե եփել, քիչ թանձրանալուց հեփո վրան ավելացնել սոխեռած (200 գ յուղ, մանր կտրափած 7 գլուխ սոխ, 2 ճաշի գդալ չորացրած-փշրած ծիթրոն):

Մաքուցել չոր և փափուկ լավաշի հետ:

Միբեխով ապուր (Միբեղով շորվա)

Մեկ թեյի բաժակ ցորենի ալյուրի վրա քիչ-քիչ լցնել մի քանի ճաշի գդալ կաթ կամ ջուր, ապա խառնելով և փրորելով անցկացնել մեծ անցքեր ունեցող մաղով կամ փլավքամիչով: Մրացված խմորափշուրները (փշրուկ) լցնել 2 լ եռացող ջրի մեջ, ավելացնել 300-400 գ կտրափած սիբեխ: Եփվելուց քիչ առաջ ավելացնել 3-4 գլուխ կտրափած սոխով և 150 գ յուղով պապրասպրած սոխեռած և եփը շարունակել: Վերջում համմունել ծիթրոնով, կարմիր պղպեղով և աղով:

Միսեռապուր (Յախնի)

Նարսանեկան կերակուր է:

1 կգ միսը 2,5 լ ջրում եփել, ոսկորներն առանձնացնել, արգանակը քամել:

5-6 գլուխ կտրափած սոխով և 100 գ յուղով սոխեռած պապրասպրել, ավելացնել կարմիր պղպեղ, ապա՝ արգանակը: Եփը շարունակելով՝ ավելացնել 1,5 թեյի բաժակ նախապես թրջած, կեղևահան արած սիսեռ: Միսեղը եփվելուց առաջ ավելացնել 6 կտրափած կարտոֆիլ, մսի կտորները, վերջում՝ աղ, ռեհան, ծիթրոն:

Մաքուցել գինու և թթվի հետ:

Սպաս (Թ-ան)

3 և խնոցու թանր կամ նույնքան ջրով բացած մածուեղ (1,5 և մածուն, նույնքան ջրով) անընդհար խառնելով եփել 2 թեյի բաժակ խոշոր ձավարի հեփ: Եփվելուց քիչ առաջ ավելացնել աղ և 200-300 գ կրրարած դալար մանդակ կամ նույնքան դալար պարարուկ:

Սպիտակաբանջարով աղցան

0,5 կգ չորացրած սպիտակաբանջարը կրրարել, խաշել 1,5 և ջրում, աղ ավելացնել: Ապա ջուրը քամել, լցնել 0,5 թեյի բաժակ բուսական յուղով և 4-5 գլուխ սոխով պարարած սոխեռածի վրա: Համեմել կարմիր պղպեղով:

Սպիտակաբանջարով սպուր (Պանջարով շորվա)

Պահքի կերակուր է:

3 և եռացող ջրին ավելացնել 300 գ չորացրած կամ 400 գ թարմ կրրարած սպիտակաբանջար, 1 թեյի բաժակ մանր ձավար, 5-6 գլուխ երկայնակի կրրարած սոխ, 1-2 բուռ սալորաչիր: Եփել մինչև ձավարի փափկելը: Վերջում համեմել աղով և կարմիր պղպեղով:

Տիպապուր (Ղավըրմով շորվա)

Ամենաբերող ձմեռային ճաշարեսակներից է:

2 և եռացող ջրին ավելացնել 5-6 կրոր յուղախառն քիսլ, 1 թեյի բաժակ մանր ձավար, 5-6 մաքրած, կրրարած կարփոֆիլ, 4-5 գլուխ կրրարած սոխ, մի բուռ սալորաչիր, կարմիր պղպեղ, ծիթրոն, ռեհան, աղ: Եփել մարմանը կրակի վրա մինչև բոլոր բաղադրիչների եփվելը և թանձրանալը:

Մարուցել թթվի, աղ դրած բոխու (ժախ) կամ գլուխ սոխի հեփ:

Տոլմա (Դ-դմա)

1 կգ ոչխարի կամ քավարի յուղոք միսը փայրե մուրճով լավ ծեծել, ավելացնել 1 թեյի բաժակ մանր ձավար, ծիթրոն, ռեհան, աղ, կարմիր պղպեղ, լավ խառնել: Կլեռուտը նախապես կիսախաշած կաղամբի քերևներով զանգվածից 1-ական ճաշի պատվաթաթել, դասավորել կաթսայի մեջ: Շերքերի արանքում 1-2 բուռ սալորաչիր ավելացնել եռման ջուր՝ մինչև ծածկելը: Եփել մինչև ձավարի փափկելը:

Փոխիկնդ (Փոխիկնձ)

Ս. Սարգսի ծխական ուրեար է:

1 թեյի բաժակ բոված, ապա մանր աղացած ցորենի ալյուրին խառնել 0,5 թեյի

բաժակ դռարի և նույնքան գոլ ջրի խառնուրդ: Լավ խառնել, լցնել լայն ափսեի մեջ, հարթեցնել, գդալի ծայրով նախշել-ձևավորել և մարուցել:

Փորտրիզով ճաշ (Բասարբանա)

Տալալի, ոչխարի կամ այծի փորտրիքի ուրեղի մասը (սպամոքսը եւ աղիները) լավ լվանալ, եռման ջրի մեջ գցել, մարթել թաղանթները, կրրաւրել, եփել 2,5 լ ջրում: 4-5 գլուխ կրրաւրած սոխով և 150 գ յուղով սոխեռած պարբասարել, ավելացնել մի քանի կրրաւրած կանաչ պղպեղ կամ աղացած կարմիր պղպեղ, 1 կգ կրրաւրած լոլիկ, սպա եփված փորտրիքը, արգանակը և 5-6 կրրաւրած կարբոֆիլ: Եփել մինչև կարբոֆիլի փափկելը:

Չմտանը պարբասարվում է սալորացրով և լոլիկի մածուկով:

Փշրուկով հավիս (Փշրուզով հավիս)

Տեսանդեղատացի ծիսական ուրեստ է:

5 թեյի բաժակ ցորենի ալյուրով պարբասարել փշրուկ՝ վրան քիչ-քիչ ցանել 5-6 ճաշի գդալ ջուր կամ կաթ, փրորելով անցկացնել փափքամիչով կամ մեծ անցքերով մաղով, սպա սրացված խմորափշուրները 200 գ յուղի կամ կարագի մեջ, անընդհապ խառնելով, բովել մինչև բաց շագանակագույն դառնալը:

1 թեյի բաժակ դռարը կամ 1,5 թեյի բաժակ շաքարավազը խառնել 0,5 լ ջրի, լավ խառնել, լցնել բոված փշրուկի վրա: Արագ խառնել մինչև ջուրը գոլորշիանա և սրագվի փափուկ զանգված:

Մարուցել ինչպես րաթ, այնպես էլ ստոր վիճակում:

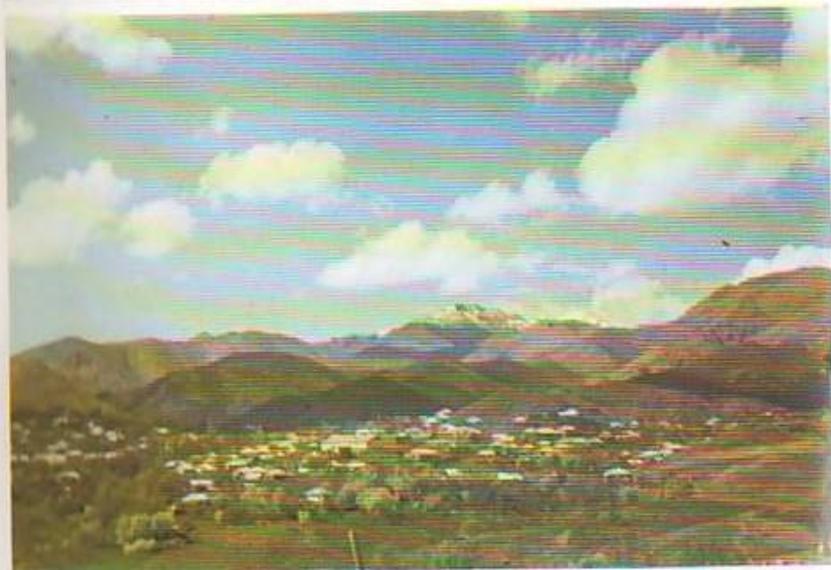

1 Տեպն արևելքից

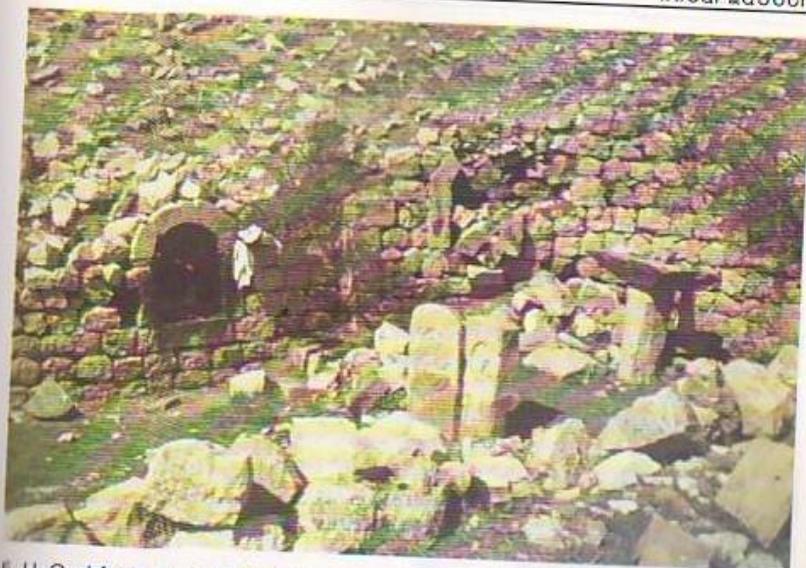
2 Տեպն արևմուտքից

3. Տեսքը հարավից

4. Գյուղի հարավային մասը

Տ. Ս. Թովմա Առաքյալի վանքը

Ս. Ա. Ղակոբ մատուռը

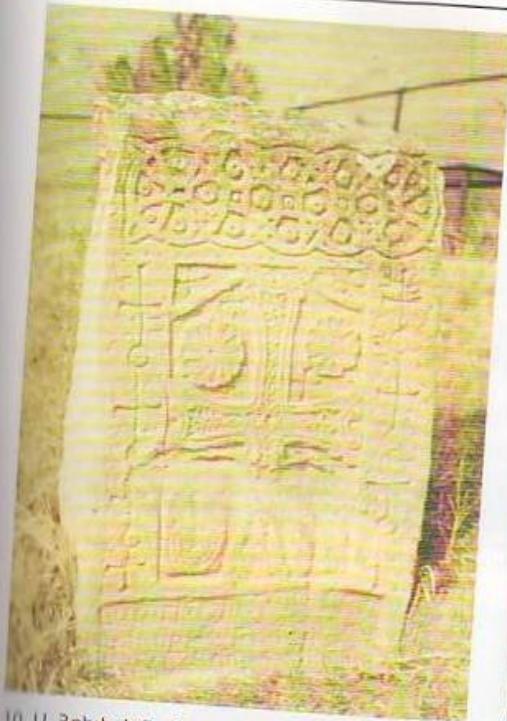
7. Ս. Թովմա Առաքյալի վանքի խաչքարերը

Պատկերը համընդհանուր է

8,9. Ս. Հովհաննես մատուռի խաչքարերը

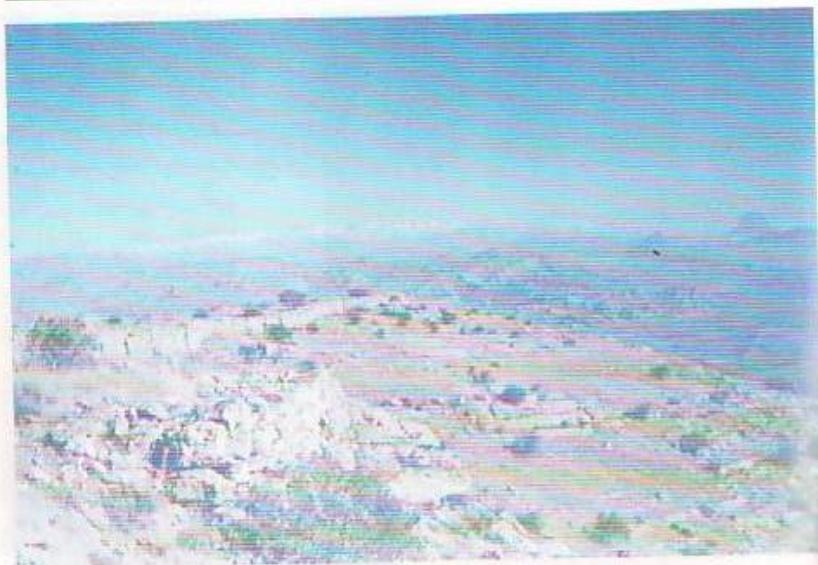
Պատկերը համընդհանուր է

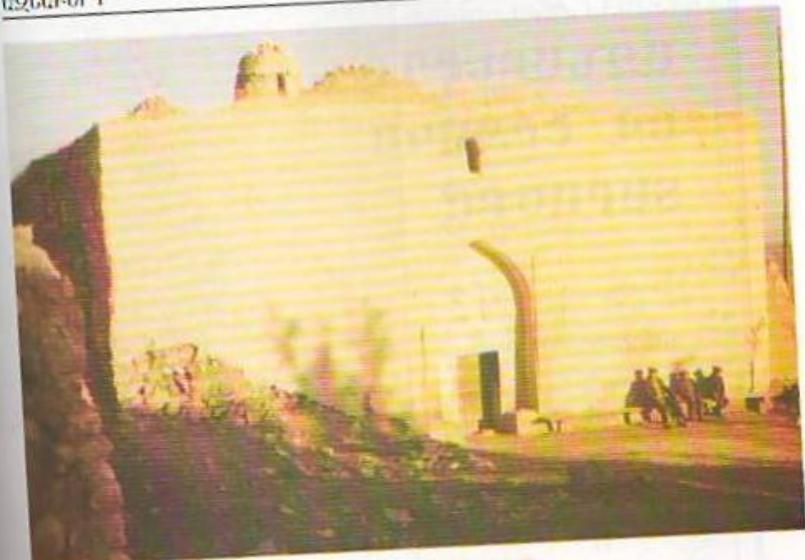
10. Ա. Յոփիսիմե մատուռի խաչքարը

11, 12. Բնագույն խաչքարեր և կուռքի գլուխ Աշուղի աղբրի գյուղատեղիից

14,15. Ճահուկ բերդը

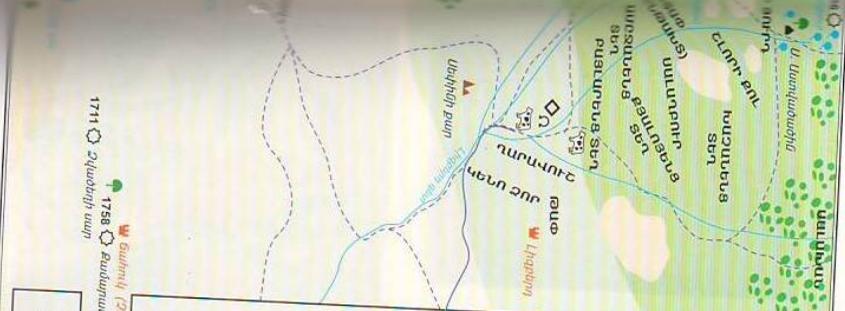
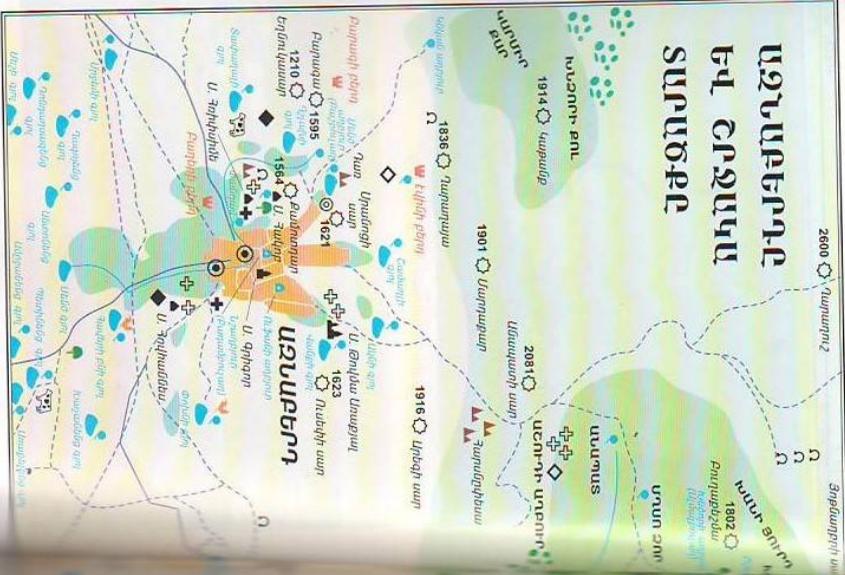

16. Ա. Գրիգոր եկեղեցին արևմտյան մուտքի կողմից

17. Ա. Գրիգոր եկեղեցին Քոջուի բարից

ԱՐԵՎԱԹԵՐԻՔԸ ԵՎ ՇՐՋԱՆԱԿ ՏԱՐԱԾՔԸ

ՊԵՐՅԱՐՏԱԿԱՆ ԻՆՏԵՆՍԻՎ

- ▲ վանք
- ▲ եկեղեցի
- ▲ մատուռ
- ▲ խաչքար
- ▲ հիմակար
- ▲ գյուղատեղի
- ▲ բերդ
- ▲ գերեզմանատուն
- լճ
- ▲ մար
- անձակ
- արարիք
- արարիք-հուշարձան
- լիճ
- այգի
- մարզադաշտեր, խոտաբուր
- սրտառակար
- արտ
- բիրտու
- ճառ
- ամրամասնակետ
- ֆորտ
- բնակավայր
- փրկարան
- ճամբարայիններ

■ **Գանձակ (Շարժարձակ) բերդ**

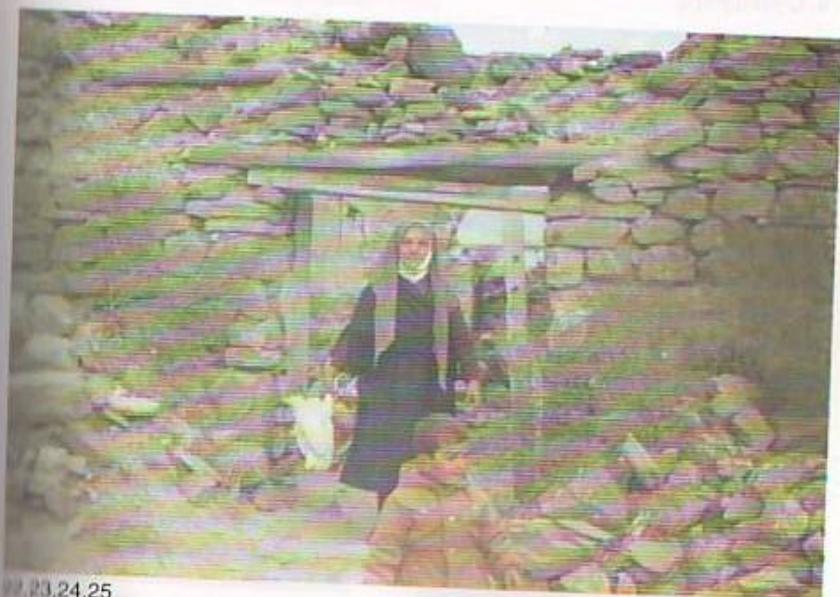
○ **1711** Չվածքի արար

○ **1756** Բազմաբնակար արար

■ **Փոխակ** Ա. Կարոյանից
 ■ **Կոտայք** Ա. Շարժարձակից
 ■ **Արարիք** Ա. Արարիքից

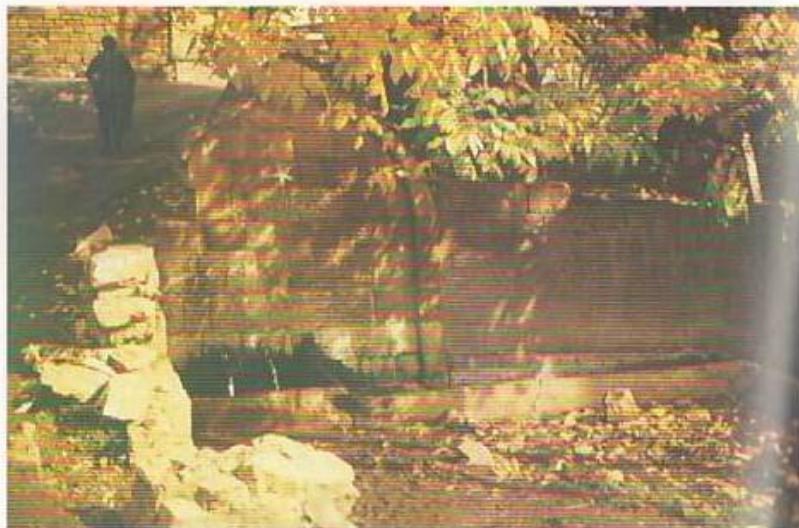

19,20,21. Ս. Գրիգոր եկեղեցու որմասկարներից (լուսանկարները՝ Ա. Ավագյանի)

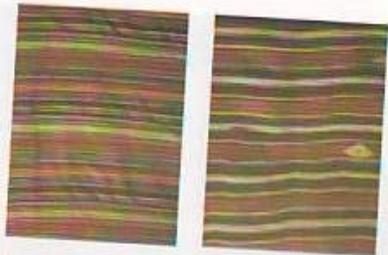
26. Նշաղբյուրը

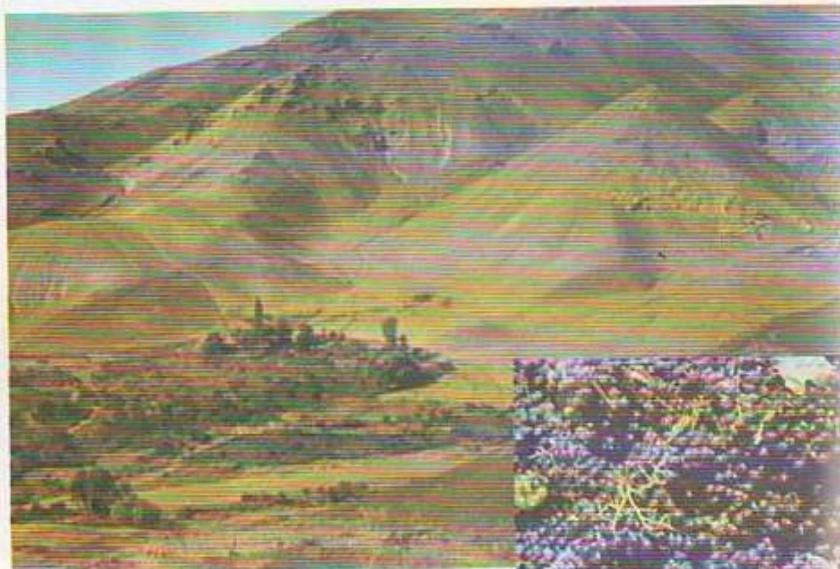
27. Ուֆանի աղբյուրը

28. Գինաթափեք՝ հարսանիքի նախօրյակ

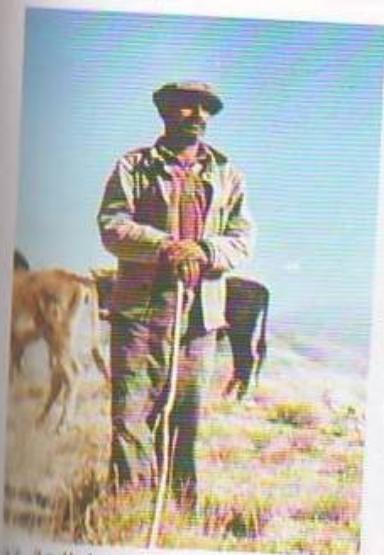
29, 30, 31, 32. Գորգ, ջեջիմ, կարպետ, Անահիտ դիցուհու տեսքով աղաման

33,34,35. Ղշախը, Սրանոցը և հանրահայտ սև խաղողը

36. Բնձվորներ

37. Կովիկ

38. Կթվորուհիներ

39. Ուսուցիչները

40. Աշակերտներ

ԲԱՌ՝ ՈՒ՝ ԲԱՆ

Ազնաբերդում գոյարևուն էին ժողովրդական բանավոր սրեղծագործությունների հնարարքի և բազմազան նմուշներ, որոնց ակունքները սկիզբ են առնում հազարամյակների խորքից և որոնք իրենց արժեքը չեն կորցնում նաև մեր օրերում: Ամենակենսունակ ժանրերից էին առածներն ու ասացվածքները, օրհնանքներն ու նրդումները, անեծքները, հանելուկները, ինչպես նաև ժողովրդական երգերը, խրատական գրույցներն ու հրաշապարտմ հեքիաթները:

Ժողովրդական երգերից առավել կենսունակ էին օրորները, սիրերգերը, կարակերգերը, ողբերգերը, ինչպես նաև աշուղական սիրավեպերի նրզվող հարվածները:

Ներկայացվող նմուշները 1970-80-ական թվականներին գրառել ենք Ազնաբերդի փարեց բնակիչներ Լևոն, Նայրապետ, Տրդատ Վարդանյաններից, Թերոտ Սարգսյանից, Թադևոս և Վարդաշ Խաչիբաբյաններից, Թ-ուխեր, Սարենիկ, Նմայակ, Նայկանդուխտ Մարտիրոսյաններից, Օվսանա Մկրտչյանից, Արևիստ Ամիրջանյանից, Սրբոսի և Շողակաթ (Աչի) Նովհաննիսյաններից, Եվգինն Ջաբարյանից:

Առածներ, ասացվածքներ

Ախնիզը ուրբջի ճրաք ա:

Ամենն հաղը հաղ ինք արել, մնացել էր Սարասըթին:

Անի Նուրին, ծախկի Փարին:

Աստոծ մին դոլիցը որ առնըմ ա, մին դոլիցն էլ փայխա ա:

Աստոծ ասրը փենըմ ա, ծինը փնըմ:

Դավին ասին. «Վիզդ խի՞ ա ծուտ», առեց.

«Ա՛հ, էդ ըջփեն՛դա ա դու գ»:

Ես՝ աղա, փո՛ աղա, բա մեր դարնն ո՛վ աղա:

Էնի պոզը թոր կայխա՝ փանըմ ա թըմ չօրանի փեղին:

Էշին ասին. «Աշկի լիս ըլի, թ՛եզ թուն ա ընկ»:

առեց. «Ջհաննա՛նը թե, իմ պնես իմ վրես ա մնալո»:

Իրանըը պամբազ ա, մերը՝ գանգազ:

Լավ ծին ենն ա ուղըմ, փիսը՝ դամփըը:

Խելոք Էշին էրգու մատթ ա լելըմ:

Խելոք կատը օխարը մեր ա ծծըմ:

Ծեռը ծեռն ա լվանըմ, երգու ծեռը՝ երես:
Կեկն ընգավ ռխճարի մեջը, վայն էգավ մինապրոնջը:
Կողմոն փրին գ'աբի վրեն, հոլ ըլավ, ընգավ փագը:
Կողքոն'նան պողքոնը քառասուն օր ա քաշըմ:
Կողքնդ եստեմ, մութու'թղ ծիք փամ:
Կշուջը հոլ ա ըլմմ, խուփը քթնըմ:
Կշուջն ասեց. «Տագս ոսկի ա», շերեկին ասեց.
«Բա ես ըշտեղամն եմ կալի»:

Նատրըպարագ մին կ'ին ա:
Նին փարմա'նը քամո չեն փայ:
Մգան ցեթը ճաղացին օթութ ա:
Մընչն Շուշա'նը գրոթարվի՞ ժամերը կառցագվի:
Վերի յուտղի դա'դիրը եերթի յուտղըմն են գ'իտըմ:
Տգլոգ ջաներներին կադու են շլա'գե':
Քա'սա'գը եստել ա քարի հըմար մղամըմ ա:

Օրինանքներ

Ախրոդ խեր ըլի:
Աստոճ բալեթը պահի:
Աստոճ բիթամին հասնի:
Աստոճ շնհավոր անի:
Աստոճ որը պարի ա՛մ ե՛ն կադարի:
Աստոճ քեզ մին հալպ կաթնակեր թու՛շ անի:
Աստոճ քեզ պահի:
Երգ'իք-ախշարք'ին հաղաղքոն ըլի:
Էրգ'են օմբիրով ըլես:
Կռներդ ղվաթով ըլի:
Կուտղ փալա'ր մնա:
Դորմի հորնըմորդ:
Դորմի քո անցավորներիդ:
Դարըլիսը պարին պացվի:
Դարով քնաս, պարով կաս:
Մաղ ջանով ըլես:
Միմոն-Միրանի ըլես:
Օջաղդ շեն մնա:

Երդումներ

Էն արև:
Էն ա՛գիզ ախպորս արև:
Էն ժամը:
Էն խաչը:
Էն Մովանես:
Էն Քանո խաչը:
Նորնըմորս արև:
Նորս արև:

Անեծքներ

Անընդ կորվի:
Ասեղը րնգեա՛հով անես:
Ասանես էլ պան չեմ ուզըմ՝ սաղ ջան չսրենաս:
Բողազդ շիշըշամփուր մղի:
Գա՛ռդա՛նդ խտող ըլի:
Էս ժամհաժամքիցն եմ կանչըմ՝ գո՛ւլլախորով ըլես:
Էս պարըլըսիցն եմ կանչըմ՝ յամանյարս հանես:
Էրեսդ թափի:
Էրեսդ գո՛ռ փենա:
Թո՛ւգո՛ւնքդ ծագվի:
Խուլեր հանես կուլիդ փագիցը:
Ծամդ կորվի:
Ծիծդ ծագվի:
Կանանչ-կարմիրդ սև կարի:
Կենձագ փա քեզ:
Կեննըկերի մնաս:
Կեննի փագի՛ն փա՛ր-փա՛ր անես:
Կրողը հեխարի քեզ:
Ներնըմերդ շուն թառնա:
Ճուրը քաշվեք փուք:
Մենձրպջիրդ շուն թառնա:
Միսդ ոսկրոիցդ ըլի:

Նստրեա՛ միսդ թափի, կաղնեա՛ ռսկոտդ:
Շա՛րիք-շա՛րիք ըլես:
Ջանիդ վրեն փոխըփեշմա՛ն մնաս:
Ջանդ խլխտդի:
Տունդ Ագոռի թառնա:
Տունդ Սոթեր-Կոմեր ըլի:
Տունդ փների վրեն պըժամվի:
Քե(զ) փենամ՛ փղամառթ մեռնես:
Քոքդ կորվի:
Քու՛լը կլխիդ ըլի:
Օմբիրդ քու՛լ ըլի:

Նանեղուկներ

Էնիեց-քենիեց՛
Առաջ ըլլմ ա չոռս ողանի,
Եղավ՛ Էրզու ողանի,
Եղավ է՛ իրեք ողանի:
(մարդ)

Էն ի՛նչն ա՛
Խանըմ-խաթունը
Մալագըմը պար ա կալի:
(ասք)

Էրզու օթախ ունեմ՛
Մին սնանի:
(քիթ)

Մին մարաք ունեմ,
Մեջին լիքը հուրաք ա:
(բերասն և սպամներ)

Աըմ եմ՛ ե՛զ, ե՛զ՛ կալիս չի,
Աըմ եմ՛ կա՛լ մի, կա՛լ մի՛ կալիս ա:
(շոթունքներ)

Կրագըմ վառվիլ չի,

Ճողըմ թաղվիլ չի:

(սարվեր)

Մին պարզ ալիք ա,

Մեչին էլ մին գըռնաւ՛ց ա ճխարած:

(փշսար)

Կարմիր պուլիզ,

Սև սերեզ:

(մասուր)

Չաթուն խմի, մոզին ոտոի:

(մմեքուկ)

Ծին՝ ծորըմը,

Քոտազը՝ փորըմը:

(ծիրանի կորիզ)

Լեկն քեզ,

Թ-ափ րոտ քեզ,

Կուշրանամ ես,

Դինջանաս րու:

(ծառ)

Մին կով ունեմ՝ կաթն ա րալի,

Քշեր-ցերեզ րուն չի կալի:

(խաղողի այգի)

Ճողի լուլա՛,

Մսի գոլլա՛:

(մուկն ու իր բույներ)

Մին մարաք ունեմ՝

Մեչին հազար կլուխ հեյվան կրանի,

Նամա մին խոռոցը խող չի փանկի:

(մոջնասրույն)

Էրգուսը՝ դիք, չոռը՝ կախ:

(կոպի եղջյուրներն ու կուրծքը)

Տգլոզանամ, թոնեմ ուսերդ:

(կում)

Էրգու էշ ծորըմը ուռ են կոծրմ:

(մկրասք)

Քնամ-կամ՝ մորդ փորին թարակով փամ:

(խնոցի)

Փեդն կլոլագ,

Մազն ծլոլագ,

Տեղին թաքավոր,

Միպրագ հարիվոր:

(խնոցի, պարան, կարագ, թան)

Տափագը՝ փափագին,

Էրգենը՝ ծագին:

(երկխանք)

Էրգեն աղինք,

Պոչը՝ ծաղիգ:

(ճրագ, մոմ)

Չաթու-ջվան-Նախրճվան:

(ճանապարհ)

Սև արաբը բեղերը հլորեց,

Տասը հազար մառթ սրանեց:

(գիշեր)

Տերթի վրեն
Մին խախալ ծու ա փրամ:
(աստղեր)

Մարի կլխին
Մին ճոթ կաթա ա փրամ:
(լուսին)

Երգեր, խաղիկներ

* * *

Ծուգլուկո՛ւ, նա՛րնջի,
Ախճիգ ունա՛ փանը չի,
Քնացել ա պա՛նջա՛րի.
Պա՛նջա՛ր չ՛լավ, խող ըլավ,
Խողի պազ՛ին ծիղ ըլավ,
Ծիղը թռավ կ՛երանին՝
Կանանչ խողը պերանին:

* * *

Ազլափողիգ-բոնիբիբիգ,
Տափով փված, կ՛եռով հանած,
Մանդր ճղեր՝ փաշփի կղեր,
Էզ՛նք, էզ՛նք մեր չար փղին փարեր:

* * *

Լայլայ ասեմ՝ քունդ փանի,
Ցավըջոռդ ճուրղ փանի:
Լայլայ՛, բալա՛, լայլայ՛
Բալա՛, լայլայ՛, լայլայ՛:

Կառը բալիս քունը փանի,
Ցավըջոռը սելը փանի:

Նախշուն բալիս բունը փանկ,
Էրգին օմբիրով ըլի:

* * *

Ջանգո՛ւլու՛մ կասեմ, կշարեմ,
Ջան գո՛ւլու՛մ, ջան, ջան,
Կասեմ փեփոռ կշարեմ,
Ջան ծաղիգ, ջան, ջան:

Ներս եգավ ծիավոր
Մեր փունը չառդախավոր:

Ախպեր ունեմ ավչի ա,
Մեշկը պարագ դամշի ա:

Ախպեր, ախպեր, ջան ախպեր,
Շա՛քար մաղեմ, կեր, ախպեր:

Իմ ծաղիգս քաղած ա,
Տեխոյի փագփին պահած ա:

Իմ ծախկիս մեչին լիս կա,
Դու՛շմանի աշկը փուս կա:

* * *

Արագը բուգ ա փոնել,
Երի՛, երի՛, յանդըմ, օյ-օյ,
Քա՛քու՛լը թոգ ա փոնել,
Շեգո ջան, յանդըմ, օյ-օյ:

Էն սարի հովին մեռնեմ,
Իմ յարիս բոյին մեռնեմ:

Շառան փագփին կար կանեմ,
Կարավներին քար կանեմ:

Ջորաբ կանեմ ճաղերով,
Քեզ կկարեն հաղերով:

Ոխճա՛րը քովիմ դու՛զը,
Ճոգ՛ել եմ դարագո՛ւզը:

* * *

Ազնի գյուղմը լղացամ,
Մողնո շու՛շեքը կողացամ,
Օխսը քարվա հիվանդ իմ
Յարիս քեսամ, լավացամ:

* * *

Էրգ՛են կոմը սպել եմ,
Քու՛ռա՛ դայը լաննել եմ,
Օխսը քարի ման կգամ՝
Սողով սիրածիս կառնեմ:

* * *

Կաղնել ես ախա-բախա,
Լա՛ջա՛գիդ քողը կախա ա,
Սև քողա, սիպքա՛գ ախճիգ
Փռնել եմ իրա՛ր յախա:

* * *

Չո՛ւ, չո՛ւ, չվա՛նջի,
Իմ ախպեր քնա Գա՛նջի,
Գա՛նջա՛ խանի քռանը
Կանանչ կարեն կռանը:

* * *

Բախճա ունեմ ճառներով,
Մեջին լիքը կառներով,
Կառները մաղաղ կանեմ
Ազիգ յարիս ծեռներով:

* * *

Այ՛ տղա, ո՛րք ես, ո՛րք ես,
Ես ծարավ եմ, քու ճուր ես,
Տված ճուրդ որ խնամ՝
Մողով սիրածդ կըլեմ:

* * *

Քաջալը քնաց փանծի,
Վախալ կլոխը խանծի,
Էգալ մղալ փեղերը,
Կաղուն կերալ բեղերը:

* * *

Յալի քնանք վանքընը,
Նառսների արանքընը,
Մզները ծափ փան,
Նառսները պար կան:

Ներխաթներ, գրույցներ

Իդեք խրատ

Ըլըմ ա ջըլըմ մին թաքավոր ա ըլըմ: Ըղան էռեսուն փարվա մին հավալորիկ
նո՛ք՝արն ա ըլըմ:

Մին օր էս թաքավորը էլ նո՛ք՝արին վեննըմ ա, քնըմ իրա երգըրընը ման կալի
Շաղ են ման կալի, թե քիչ՝ Աստոն գիղա՛, մին բազարի պաղի փագի մին հալիկի
մառթ են փենըմ նարած՝ առաջին էլ իրեք պուրուզ ֆող: Ասըմ են.

– Այ՛ հալիկոր, էս ի՛նչ պուրուզնի են ըտրեղ փրած:

Ասըմ ա.

– Ով որ ինձ ամենն պուրուզի հըմար փասըր ոսկի փա՛ կասեմ ինչ են:

Թ-արավորը շաղ ա ուզըմ գ՛իղա՛նա՛, թե ինչ բղի ափ էս հալիկորը, որ փասըր
ոսկր ա՛ռձանի ըլի: Նանըմ ա էռեսուն ոսկի հըմբարըմ, փալի հալիկորին: Նալիկորն էլ
թե.

– Էս մին պուրուզ ֆողը էն մառթի կլիսին ըլի, որ մին մառթի առաջի շաղ կլիսին
էս մինն էլ ըլի էն մառթի կլիսին, որ իրա ախպորը բրախ կղա, ուրջին կլիսին. էս որտորն

էլ էն մատթի կլխին ըլի, որ կնգանը սըռ կդա:

Տաշիվորի ասածներին շաղ պանի քեղ չեն քննըմ, կալիս են: Նո՛քա՛րը ճամփընը իրան-իրան միքին ա անըմ, ասըմ. «Ես էս թաքավորին էռեսուն քարի ծառայել եմ, իմ ախարոս հեղ էլ թանի քարի ա խոռվ եմ, ուրըջի հեղ եմ ախարընթուն անըմ, կնգանս էլ ըսկի փոցել չեմ մին թա՛քուն պան ասեմ: Մաթթ հենց էս հա՛շիվորի ասածնին փոցի»:

Թաքավորի քղին մին նախշուն դոչ ա ըլըմ: Մին օր էլ դոչը նո՛քա՛րը դա՛սարու կողանըմ ա, քանըմ իրանց կոտի պուջախընը պահըմ ա: Եղավ քնըմ ա ջրաններիցը մին հա՛մա՛ն ըղենց դոչ ա առնըմ, պերըմ ա կնգանը շանց ա քալի, ասըմ.

- Էս թաքավորի քղի դոչն ա, մոթթըմ եմ ուղենը, համա օջոմի ասես ոչ:

Ասըմ ա, դոչը մոթթըմ, իրա ախարընցվին էլ կանչըմ ա, ուղըմ են, խմըմ, ք՛նֆ անըմ:

Էքըր օրը դա՛սարու մըհանա ա փռնըմ, կնգանը թագըմ: Կնիցը լա՛ջա՛րընթունը քնըմ ա, քնըմ ա հըրևաններին խարար քալի, որ իրա մաթթը կողի մինն ա՛ թաքավորի քղի դոչը պերել ա, մոթթել, կ՛երել: Խարարը հասնըմ ա թաքավորին, որ դոչի կողը իրա նո՛քա՛րն ա ըլել: Նեռտղըմ ա թաքավորը, դադավորներին կանչըմ ա ասըմ.

- Դադեթ էս անասքոճին, որ իմ մինուճար ըրելխիս դոչը կողացել ա, լա՛փել:

Դաղի վախարը, էս ինչ նո՛քա՛րի հարագաղ ախարըն ա՛ ասըմ ա.

- Մին սխալ պան ա արել ախարը, մեխկն ա, խա՛թիթ արեթ:

Էն ինչ ախարընացուն ա՛ ասըմ ա.

- Կա՛խ արեթ էլ անաղընացին, որ իրա թաքավորի ա՛զիզ ըրելխիցը կողընթուն ա արել:

Դադավորնին ասըմ են՝ հենց դու՛զ էլ ասըմ ա, կախ անենը:

Կախ անիլիցն առաջ ջա՛լլա՛թը նո՛քա՛րին ասըմ ա.

- Դե վեռչի խոսկղ ասա:

Նո՛քա՛րը պրանվըմ ա թաքավորին ասըմ.

- Թաքավորն աքրած կ՛ենա, էն հա՛շիվորի խոսկ՛երթը մղիղ ա՛:

Ասըմ ա.

- Մղիս ա:

Ասըմ ա.

- Այ էն իրեթ պուրուզնին հըմի իմ կլխիս ա ըլել: Էն հա՛շիվորը որ կար՛ խոսարուն իր էս էռեսուն քարի քեղ ծառայել եմ, քու ինձ մին դոչի հըմար ուզըմ էս սրանս. իմ ախարոս էս բրախ քվիմ, ուրըջին ախարը փռելիմ, որ ըսօրվան օրն էլ իմ փխս ուղի, կլխանս էլ մին հեղ սըռ քվիմ, ախարընը մին չավ արեթ, ինձ էս օրը բցեց:

Եղավ ասըմ ա.

- Թաքավորն աքրած կ՛ենա, դոչը սաղ-սաղամաթ մեր կոմընը պահած ա, էս էն հա՛շիվորի ասածնին իմ ուզըմ փոցեմ:

Քննում են խկազան դռը կոմիցը պերքմ, թարավորը իրա արածիցը փեշմա՛նըմ ա, պերքմ ա նո՛թա՛րին հազար ոսկի փալի, եղավ էլ բրախ փալի:

Ասանն իրեթ խնծոր ընգավ. մինն ասողին, մինը լսողին, մինն էլ խրաղի դա՛ղիրը գ՛իղա՛ցողին:

Մին օր ճրի էրես փուս կգա

Էրգու մառթ միդեղ ֆոռսի են ընրմ: Մին խոր ծորըմ, ախարի կլխին նստըմ են, որ դինջանան, ըղանցեն մինն են մինին ասըմ ա.

– Ես թ՛եզ սբանիլ դ՛եմ:

Էս հեղջն էլ ասըմ ա.

– Ի՛նչ եմ արել, այ՛ մառթ, որ ուզըմ ես սբանես:

Ասըմ ա.

– Ոչ մին պան էլ արել չես, հենց ընենց ուզըմ եմ սբանեմ, ո՛վ ա գ՛իղա՛լո, որ ես թ՛եզ ես խոր ծորըմը սբանեցիմ:

Էս էլ փենըմ ա ճար չկա, ասըմ ա.

– Դե լավ, սբանըմ ես՛ սբանի, փու ես գ՛իղըմ՝ թո խիղջո: Նամա լավ գ՛իղա՛ցի, որ ես սարերը, ես ծորերը, ես բոլերը մին օր մինին խարար կզան, կասեն ֆլան վախար ֆլան մառթը ըստեղ անեղ փեղը մառթ ա սբանել:

Էդ նա՛մա՛լո՛ մառթը ծճաղըմ ա ըղա ասանի վրեն, խա՛նչա՛րը քաշըմ՝ հենց ըղեղ էլ սբանըմ, թողըմ ընրմ:

Անց ա կենըմ մին քսան փարի: Մին օր էլ սբանողը ես անքամ մին ջա՛եիլ փոլի հեղ ա ֆոռսի ընրմ: Ֆոռսիցը եղ փառնալիս կալիս են հա՛մա՛ն են ծորըմը, ախարի կլխին նստըմ են, դինջանըմ: Բիրդան էլ սբանողի միդն ա ընգըմ իրա արածը, ասըմ ա.

– Մին քսան փարի առաջ էս ծորըմը մին պան եմ արել՝ մինին սբանել եմ, համա օջով գ՛իղա՛ցել չի: Ինքն էլ հա՛լա՛ ասըմ էր՝ մին օր էս սարերը, ես ծորերը խարար կզան մինին: Դե թող խարար փան, այ՛ շան փղա, բա մընչն հըմի խը՛ չի մինին խարար փոլին: Մարերի՛նան ծորերին լու՛զու՛ ունե՛ն, որ խարար փան:

Նամա փու մի ասիլ էս հենց են սբանված մառթի փղեն ա ըլըմ: Ալբրհա՛րը կլխի ա ընգըմ, որ էլ հենց իրա հոր սբանողն ա, որ կա:

Ասըմ ա.

– Էս սարեր՛նան ծորերը, նա՛մա՛լո, հենց թո պերանովդ խարար փոլին, ես թո սբանածիլ փղեն եմ:

Ասըմ ա հու հա՛մա՛ն փեղը ըղան փալի փեղրապեղ անըմ՝ սբանըմ:

Ըստիկ են ասել՝ անխիղճ պան անտղի արարմունքը, ոնց էլ ըլի, մին օր ճրի էրես փուս կգա:

Քաջալի նապրը

Ըլըմ են ջըլըմ՝ մին մատթո՛նան կնիզ են ըլըմ: Մատթը շաղ հեղջըրկրագ ա ըլըմ, քնըմ ա վարըցանք անըմ, պերըմ փունը լցնըմ, համա կնիզը ամմեն Աստօ օր մին կոոր սև բոթուն ա փնըմ առաջին, դարզըմ առողը: Տու մի ապիլ էղ կնգա աշկը փունս ա ըլըմ՝ միրեզան ա պահըմ: Ալիոր մաղիլիս լավը պահըմ ա, ճոգ՝ սիրեզանի հըմար ա հաց թխըմ, փիսուլն էլ՝ մատթի հըմար:

Մին օր էլ մատթն սարմ ա.

– Այ կնիզ, բա ես ըստա՛մ ախշաղըմ եմ, լավ ալիբ եմ աղըմ, պերըմ փունը, էս խի՞ ես ամ՝նօր ինձ սև հացով ճամփու փնըմ:

Կնիզն էլ թե.

– Այ քնուլեմ քո շաշ կոտիղ, հա՛, խի գ՛իղըմ չե՛ս, որ սաղ քո ոչպարով բվորոյ արամունքն ա, որ մենք էս օրին ենք. քամի ա հանըմ, կալիս ա մեր լավ ալիոր փանըմ, մնըմ ա փագ՛ի փիսըմիսը: Ըղա հըմար էլ հացը ըստենց սև ա ըլըմ:

Նեղջ մատթն էլ ալբալը հավաղըմ ա: Էքսը օրը մին եք՛ա՛ թոխաց ա փընըմ ոսին, քնըմ ա, որ քվորը թագ՛ի: Քիրն էլ հըրևան կեղըմն ա արբիլիս ըլըմ: Ախպերը հասնըմ ա, փենըմ ա քիլըը պագըմն ա. փոք ա քաշըմ, որ մինը փա: Քիրն սարմ ա.

– Այ ախպեր, էղ ի՛նչ խաբար ա:

Ախպերը թե.

– Բա փու ի՛նչ ք՛իր ես, որ քամի ես հանըմ, կալիս ա սաղ մեր լավ ալիոր փանըմ:

Քիրը գ՛իղըմ չի ինչ ջոողար փա իրա խափեմլամ ախպորը, սարմ ա.

– Այ ախպեր, ա՛յ ջանըմ, հեռու փեղան ես էգ՛ել, հալա՛ մին էգ մեչխու, հացըմաց փնեմ, եղավ ինչ կանես՝ կանես:

Ախպորը փանըմ ա մեչխու, նստացնըմ, թորենը վատըմ ա, թավեն վենըմ ա քնըմ կորանը՝ հեռթի կլխին նստըմ, որ ծվածեղ անի:

Ախպերն սարմ ա.

– Այ քիր, ըստիան ըղե ո՛նց կարաս ծվածեղ անես:

Քիրն սարմ ա.

– Բա որ ըղա՛մը կլխի ես ընզըմ, էղ ո՛նց չես կլխի ընզըմ, որ ես ըստիլան կարալ չեմ քամի դրգեմ՝ կա ձեր լավ ալիոր կեղեց-կեղ ճոգի-փանի:

Ըղեղ ախպերը կլխի ա ընզըմ, որ կնգան ասածը խելթի մողիզ պան չի: Բվոր հեղ ըստըմ ա, էն էլ պերըմ ա ծվածեղը թորնի վրեն անըմ, ախպորն ուղացնըմ:

Քվորն էլ մին քաջալի, համա շաղ յաման փղեն ա ըլըմ, մոր՛նան ք՛ետո ասածնին սող անգաջ ա փրամ ըլըմ: Ալբալը կըլխի ա ընզըմ, որ էղ Ֆռըրդաղը ք՛ետա՛նգան արածնին կլլի: Որ հաց են ուղըմ, պծընըմ, քլեռին հենց ուզըմ ա ընգ՛ի ճամփա, Քաջալը կըրնըմ ա, թե.

– Ես էլ եմ կալի: Բո հեղդ վարդցանք կանեմ, քեզ քո՛մա՛գ կանեմ:
Քեռին էլ քենըմ ա, որ շաղ ա ուզըմ, հեղդ քանըմ ա իրանց կեղը:
Էքսը օրվա ըռավոդը Քա՛ջա՛լը քեղիցը վեր ա կե՛նըմ, քեռն աարըմ.
– Տու քնա աողը, եզները լծի, ես հեսա թո քամագիցո կալիս եմ:
Քեռնն ճամփու ա քնըմ, ինքը մղըմ ա կարաար, քալի կե՛նըմ: Մին կե՛ս սեաթ
աշկըմ ա, քենըմ ա հեստ քեռդերի քղեն՝ քեռա՛նգան սիտեգանը էգավ:

Քեռագիհն աարըմ ա.

– Ըսոր քեզ հըմար ճողվ փլավ եմ պերիդ, ա՛գիզ ջան, որ հանդըմը ուղես: Ո՞ր
դոլին ես վար անիդ:

Էն էլ թե.

– Մենա՛գ մեր եզն ա չալ, որդե որ չալ եզը քենա՛ս ընդեղ էլ պեր:

Տա՛լա՛ր ըղանց խոսկերնին պերաններին ա ըլըմ՝ Քա՛ջա՛լը Էն սեաթը վագգ ա
քալի, հասնըմ քեռն, թե.

– Քեռի՛ ջան, ըջպեղան ըլըմ ա՛ մին քանի առշին սիպքա՛գ կորր ճարի:

Քեռին աարըմ ա.

– Ա՛յ ջանըմ, կորրն ի՛նչ ես անըմ:

Քա՛ջա՛լը թե.

– Բո կոռձո՛ չի, քեռի՛, քեզ աարըմ եմ ճարի:

Վեռը քեռո ճարը կորվըմ ա, քնըմ ա մրկա՛ր կղալի կորր ա ճարըմ, պերըմ հան-
դը: Քա՛ջա՛լը էլ կորրը վենըմ ա փթաթըմ իրանց սև եզանը՝ չալացնըմ: Եղավ աարըմ ա.

– Քեռի՛, բա գիղըմ ե՛ն, որ ըսոր կեսորին ճողվ փլավ ենք ուլիդ:

Քեռին աարըմ ա.

– Դե կորի՛, Քա՛ջա՛լ, ընենց քեռագիհն չունես, որ մեզ հմար փլավ պերի, Էն էլ
հա՛լա՛ս ճողվ:

Քա՛ջա՛լն աարըմ ա.

– Դե լավ, մընցև կեսոր աշկի:

Կեսորին մին էլ եմ քենըմ, ըհը՝ քեռագիհնը խոնջեն ոսին էգավ: Ըղանք նստրըմ
են փլավը մին լավ ուղըմ, համա քեռա՛նգան սողիցը արին ա քնըմ, հա քեռըքեն ա մլլո
անըմ: Վեռը բիրդա՛ն քենըմ ա, որ թլի քամագիհն մին ուրիշ չալ եզնապեր էլ ա վալ
անըմ: Ասըմ ա.

– Էն ո՛վ ա Էն ներքե՛ն վար անըմ:

Քա՛ջա՛լը թե.

– Տեղերի քղեն ա:

Քեռագիհնը վեր ա թոնըմ.

– Ատեր կա մրկա՛ր էլ ինքն ուղի, մեխկն ա, սովաձ կլի:

Քա՛ջա՛լը վեր ա կենըմ, քնըմ յա՛նի թե կանչի, համա Էնի՛նչ հասնըմ ա քեռիլիլ

տղի առդին, ասըմ.

- Տեռդերի տղա՛, հեսա ք'եռիս կալ դ'ի ք'եզ թագի, թե ճար ունես՝ ճարդ տես:
Եղավ եղ ա տատերմ կալի, ք'եռոն ասըմ.

- Ընդե մին քանի կողաղամ շներ կ'ին, կարացիմ ոչ քնամ:

Քեռին վեր ա կ'ենըմ, մին մենձ փեղ վենըմ, քնըմ: Նեց որ հեռվանց տեռդերի տղեն տենըմ ա ք'եռին փեղը ձեռնին դըբա իրա դոյն ա կալի, սողաճաք լլամ փայսերմ ա: Նեղջ ք'եռին քամագիցը կանչըմ ա.

- Տեռդերի տղա՛, կաղնի՛, եզ փլանվ ուղենք, եզ:

Տամա ըշտե՛ փայսերմ ա, քնըմ:

Էքըը օրն էլ ք'եռա՛գի՛ն՝ նան սիրեզանը մալըռաթ են անըմ, որ սիրեզանը վարարեղը քնայիս ճամփըմը մըհասար շաղ տա, համա Քա՛չա՛լը էս անքամ էլ ա կարասիցը անգաջ տընըմ: Քնըմ ա մընչև ք'եռա՛նզան կալը մըհատըրնին վարըմ ա, լցելըմ իրանց ճամփեն: Վեռչը, էլը ք'եռա՛նզան պերածը իրանք՝ են ուղըմ:

Ըղենց մին քանի վախտից եղը ք'եռա՛գի՛նը կիսի ա ընզըմ, որ Քա՛չա՛լի մաղը ըտրեղ խառն ա, ըդա հըմար էլ իրանց կոռձերը ծախ են քնըմ: Մին օր էլ Քա՛չա՛լը կարասըմը լսըմ ա, որ ք'եռա՛գի՛նը սիրեզանի հեղ մալըռաթ ա անըմ. ասըմ են, որ բիդի մին պան անենք՝ Քա՛չա՛լի՛ նան ք'եռո կոտլար խաշենք, թե չէ՛ ըդանք հա՛լա՛ շաղ օյիննի կիանեն:

Էքըը ըռափողը՝ ընքա՛շտան Քա՛չա՛լը տղոզանըմ ա, լելըմ ծառան կաղաքին նստըմ: Քեռա՛գի՛նը տուս ա կալի պագը, տենըմ ա ծառան վրեն մինը տղոզ նստամ ա: Ասըմ ա.

- Մդա՛, էդ ո՛վ էս:

Քա՛չա՛լը թե.

- Չփլաղ խաչն եմ:

Քեռա՛գի՛նը շաղ ա ոտխանըմ, մտկըմն ասըմ ա՝ էս խաչը իրա ողովն էզ՛ել ա մեր տունը, ասեմ մին պանով բարձրի մեզ ք'ո՛մա՛զ անի, ասըմ ա.

- Այ Չփլաղ խաչ, մեռնեմ թո ողիդ տագի՛ն, Քա՛չա՛լի՛ նան իրա ք'եռո դիվանը կանեն:

Ասըմ ա.

- Կանեն, կանեն: Տու էլ կարմիր եզը մաղաղ կանեն:

Քեռա՛գի՛նն էլ ալըբա՛լն ասըմ ա.

- Ճովստ աշկիս վրեն, կանեն, բա անիլ չե՛մ:

Ըրու՛գու՛նը մատթը հենց կալիս ա տունը, ք'եռա՛գի՛նը կընըմ ա յախիցը, թե՛ կար-
վոր եզը մաղաղ եմ ասել, շափաթ օրը բիդի անենք: Նեղջ մատթն ասըմ ա.

- Այ կնիգ, կոնյա մին ուրիշ պան իր մաղաղ ասել, մեզ էդ քանի՛՛ եզն ունենք, որ
միսն էլ մաղաղ անենք:

Կնիզը անսկամբթուն ա անըմ, էրգու ողը փնըմ մին բռշըմ, թե.

– Բիդի անենք, ո՞ր անենք: Տու ի՞նչ աննամուս մատթ թս, որ կնիզդ ուզանա մադաղ անի՝ թողաս ոչ:

Ըդե -Քա՛ջա՛յը քեռուն կանջըմ ա դրադ, ասըմ.

– Քեռի՛, ինչ ասըմ եմ, լավ լըսի, համ էլ ասաձնիս արա, թե ուզըմ չես, որ մեր էրզըսի վեռն էլ կա: Ըռավողը շափաթ ա, կարմիր եզը կմոռթենք, եղավ փու կասե՛մ վա՛յ, մեռա՛ն հու թեք կընգ՛ես, աշկ՛երըդ կխփես, ես էլ ըդենց կանեմ: Եղալ էլ, եսի որ ես գառթենեմ, փու էլ կզարթենես:

Քեռին ասըմ ա՛ լավ:

Ըռավողը պերըմ են եզը մոռթըմ: Մոռթըմ են, թե չե, քեռին հաքայը բջըմ ա հու թեք ընզըմ, յա՛նի մեռել ա, բամազիցն էլ Քա՛ջա՛յն ա մեզվըմ: Քեռա՛ցիկը թե առած վազզ ա փայի փեռդերենց փունը, սիրեզանին կանջըմ.

– Բա ասիլ չես Չփլաղ խաչն իրա ասած դիվանն արեց, մեռնեմ ընդա գորթթունին, սաղ մեռողեյ են, փունը մնացել ա ինձ՛նան քեզ, ե՛զ:

Կալիս են էրգսով ջան ասիլին, ջան լսիլեն ուղըմ, խմըմ, քե՛ֆ անըմ, եղավ քեռա՛ցիկը սիրեզանին բնացնըմ ա, եղը փնըմ ա կրագի վրեն՝ դաղ ըլի, ինքը բնըմ ա ծու պերի, որ ծվաձեղ անի: Ըդե՛ Քա՛ջա՛յը էհմալ վեր ա կե՛նըմ, թավի դաղ ըլսած եղը փանըմ ա լցնըմ փեռդերի փղի պերանը, կալի էլը իրա փեղը թեք ընզըմ: Տեռդերի փղեն փեղբապեղ ա ըլըմ, մեռնըմ: Քեռա՛ցիկը պանից բեխա՛բար կալիս ա իրա կոռձին: Մին էլ բիրդա՛ն Քա՛ջա՛յը վեր ա կե՛նըմ, նսրըմ: Ծաղ անց չկացած քեռին էլ ա «ասողանըմ»: Քեռա՛ցիկը մնըմ ա շիվարած: Քեռին ասըմ ա.

– Ա՛յ կնիզ, բա էդ թեք ընզաձն ո՞վ ա:

Կնիզը թե.

– Ո՞վ կա, փեռդերի փղեն ա, ըղիյան անց էր կե՛նըմ, ասիմ եզ մին կողո մադաղ կե՛ր:

Անց ա կե՛նըմ մին սհաթ, էրգու սհաթ, հինգ սհաթ, փենըմ են էլ մատթը թևիցը գառթնըմ չի: Կլիսի են ըզըմ, որ մեռել ա: Ըդե՛ Քա՛ջա՛յն ասըմ ա.

– Քեռա՛ցիկն, գիղըմ ենք, որ ես պանը թո արածղ կըլի, համա եզ ընենց անենք, որ օջով գիղա՛ ոչ:

Ըրու՛գու՛նը մեռելը վե՛նըմ են փանըմ, պընցացնըմ փեռդերենց փան կողորը, հեռթի կշրիս պահըմ են, ասըմ՝ վա՛յ, ընզա՛ն, ընզա՛ն հու բջըմ: Տեսզանն էլ հենց են գիղըմ ըսող ընզավ-մեռավ, լա՛ցըլիվաննին փնըմ են:

Էքսը օրը Քա՛ջա՛յը քեռա՛նզանն ասըմ ա.

– Վեկաց փու էլ բնա մեռնապուն, թե չե կլիսի կնգ՛են, որ փու ես սրանե: Քամալլ մին բանի այջեղ սխալոր ճխրի, վոր մոմոացնի-լա՛ցացնի, կաշվից էլ մին թոմբան կալլի, հաք՛ի, որ ծնզըներիդ փալիս՝ լավ շըլըսկա:

-Քննագիւնի սխալն էլ դե լցված ա ըլլմ, վեր ա կ'եննմ, -Քաջաչի ասաննին անըմ, ընըմ մեռնապոռն: Քաջաչս էլ մըկ'ա՛ աշկըմ ա, թամագիցը ընըմ: Տենց ընդեղ ա հասնըմ, որ քեռդերի կնիգ՝ տան մերը ճողոպեն ասըմ են.

- Վայ, բա գիդանը ո՛չ էլ ո՛նց ըլլավ, էլ ո՛վ արեց...

-Քաջաչը քոան կշքիցը հաղով հասկացնըմ ա.

- Վերե՛ր, վերե՛ր, այ կնանիք,

Վերե՛ր քեսե՛ր ով ա արե՛լ՝

Պարգաթումբան, սխարոսքամագ

Կնի՛գն ա արե՛լ...

Կնանիքը լա՛ցերնին թողըմ են, վեր կ'եննըմ, սաղի շորըշիթը պընցացնըմ՝ ման կալի, մնդավորին քթըմ: Թ-ափըմ են կլիսին, ընդա՛մ քալի, որ քեռքարեղ ա ըլլմ:

Ըղենցըթունով -Քաջաչը իրա ք'տոռն ազաղըմ ա անսկամ ք'եռա՛նգանիցը: -Քեթիս էլ ընըմ ա մին եամուտով կնիգ առնըմ, պերըմ քնըմ քանը:

Ասանն իրեք խնձոր ընգավ. մինն ասողին, մինը լսողներին, մինն էլ -Քաջաչի պես թա՛սիքով քղերքընցը:

Փայտանրոջի նաղըլը

Ըլլմ ա ջըլըմ՝ մին սե, կ'եշ, թամբա՛լ փայտանրոջ ա ըլլմ: Մին օր էս փայտանրոջը ըռավողը վեր ա կ'եննըմ, զըթաթիվըմ, բա՛գա՛գվըմ, ընգըմ ճամփա:

-Քնըմ ա, ընըմ, վարաքոըրմը մին աժդահա եգն ա քենըմ:

Էս եգն ասըմ ա.

- Էղ ո՛ր ես ընըմ, փայտանրոջ՞ բաջի:

Ասըմ ա.

- Ո՛ր կա, ընըմ եմ մատթի:

- Տա՛, դե որ ըղենց ա, հենց եգ ես ք'եգ առնեմ էլի, ինձանից լա՛րվիս ես ճարիր:

Ասըմ ա.

- Որ կամ ք'եգ՝ ինձ ի՛նչ կանես:

Ասըմ ա.

- Կքնեմ պոգերիս կլիսին՝ ման կածեմ: Տամա որ ինձ լսես ոչ՝ հեռուդացնես, կլլլլվեմ կ'եննովը, կքանես:

Վախնըթունիցը բողջի լու՛գուն պերանըմը չորանըմ ա: Ասըմ ա.

- Որ ըղենց ա, ես ք'եգ էգողը չեմ, ընա ք'եգ հըմար ուրիշ կնիգ ճարի:

Ասըմ ա հու իրա ճամփեն էլը ընըմ:

-Քնըմ ա, ընըմ, մին պջիք մուգն ա պաղախըմ:

Էս մուգը թե.

– Էդ ո՞ր ես քնըմ, փսրանքսի՞նջ բաջի:

Ասըմ ա.

– Ո՞ր բիդի քնամ՞ քնըմ եմ մատթի:

Ասըմ ա.

– Դե որ քնըմ ես մատթի, հենց եզ ես քեզ առնեմ, էլի:

Ասըմ ա.

– Ինձ ո՞նց կպահե՛ս, որ կամ քեզ:

– Ասըմ ա.

– Սաղ օրը թողալ չեմ ոչ մին կոռձ անես, կքնեմ պոչիս վրեն ման կաձեմ:

Բողոջը շաղ ա ուրխանըմ, աարմ ա՛ Էս հենց իմ քեզս ա, սաղ օրը կուղեմ, կխմեմ, ման կգամ: Ասըմ ա.

– Դե, որ ըղենց ա, ըռագի եմ, եկ փսագվենք:

Ըղանք ըղենց փսագվըմ են, սաղ օրը մուգը կնգանը քնըմ ա պոչի վրեն, ման աձըմ, մութն ընգիլը բա՛շտան էլ քանըմ ա իրա պունը:

Ըռավողը մուգը բողոջին աարմ ա.

– Կնի՛զ, ինձ ըսօր շաղ կոռձ ունեմ. թաքավորի քոյի հոտանիքն ա, քնալ դ՛եմ հրոտանքարուն, որ ընդիսն լավ պաներ կողանամ պերեմ ուղենք, քե՛ֆ անենք: Տենց պնի կշտին մին մենձ փոս կա՛ դա՛վա՛: ա անց կացել, ընդա ըռադն ա: Տու քանիցը քոտս չկաս, թե չէ՛ կընգես փոսը՝ քունըքեզս բարբաղ կանես:

Ասըմ ա՛ լավ:

Տամա հենց մուգը ողը քանիցը հանըմ ա՛ քոտս ա կալի, որ քեմա էլ ի՛նչ փոս ա: Տոտ ա կալի, թե չէ՛ քա՛լի վրեն ընգըմ ա մեջը: Դե, էս անքամ լացըջիվանը քնըմ ա, հարայը թցրմ:

Ըղիլան մին ծիավոր ա անց կե՛նըմ: Բողոջն աարմ ա.

– Ա՛յ ծիավոր ախպեր, քնա թաքավորի պալաղը, մգանն ասա՛ մքրոլ մագերով, վատթ-թոջերով մին նախշուն կնիզ ա ընգե՛լ փոսը, հասի՛:

Էս ծիավորն էլ ըստե ա մոյիզ անըմ, ընդե ա մոյիզ անըմ, ա՛շկին պան չի ըրերմ: Ասըմ ա՛ լավ, ինչ որի ա, որ աարմ ա՛ քնամ ասեմ:

Թաքավորի պալաղըմը մուգը որ խարարը լսըմ ա, ա՛լքալը կլխի ա ընգըմ, որ էլ իրա կնիզը կլի: Վեր ա թռնըմ, կողացամ պաները լցըմ քոքրազը հու վագզ քոպի իլոտ պնի յանը: Ասըմ ա.

– Բա իս՛չի՛ լսի ինձ, ա՛յ ոչպարով, որ էլ օրն ընգար: Դե հըմի ես պոչս կալս եմ անըմ, քոտ փանի, քոտս եզ:

Էս բողոջն էլ թե.

– Զնա՛, քնա՛ ես քեզ հեղ խռով եմ:

Էս հեղջ մուգը ինչ անրմ ա, անրմ չի՝ ըղան կարրմ չի բարբռացնի, փոսիցը հանի:
Վեջը րենրմ ա մութն ընգրմ ա՝ սարմ ա.

– Դե որ խտովի ես, ըղենց խտով էլ մնա:

Ասրմ ա հու հողը, քարը չա՛նգորմ, լցնրմ փոսը, փսրանբլոջին ծասկրմ-ֆորրմ:
Խտովգանի վեռն էլ ըղենց կլի:

ԲԱՌ-ԱՅԱՆԿ

Ազոռի-Ակոռի
արբայը, արբրհայը-խսկույն
ախարր-վերջ
աշկիլ-սպասել
ավշի-որտորդ
բաճաճվիլ-պճնվել
բարբադ-ավերակ
բարբշիլ-հաշտվել
բիթամ-բողոք, ամբողջ
բիրդան-հանկարծ
բողազ-կոկորդ
բուզ-սառույց
գ'ա'րա-գորգ
գ'ա'ռդան-վիզ
գ'ըռնաճ-գրտնակ
դադիլ-դասել
դայ-երկու տարեկան ձի
դառզի-դերձակ
դան-հատիկ, հացահատիկ
դա՛վա'-ուղտ
եդացնիլ-ուշացնել
եճ-անասնակեր
էքսը-հաջորդ
ըդամ-այդքան
ըդեդ-այդտեղ
ընդամ-այնքան
ընքաշտան-լուսադեմին
ըշտեդ-որտեղ
ըռադ-հետք
ըռազի-համաձայն
ըտամ-այսքան

ըստի յան-սյստեղից
ըրուզուն-երեկո
քազիլ-ծեծել
քափուզ-արացի, քացի
թիլ-բլուր
թոխաջ-հաստ փայտ
թորեն-թունիր
քուշ ըլիլ-հանդիպել
ժամհաժամք-աղջամուղջ
լայլայ-օրոր
լաննիլ-պայտել
լելիլ-բարձրանալ, ելնել
լսաթիր անիլ-ներել
լսախալ-մեծ անցքերով մաղ
խեր-բարի
խուռդ ըլիլ-կոտորվել, ջարդվել
ծին-ծյուն
կոզնի-ոզնի
կուշտ-1. կուշտ, 2. մոտ
հախ-վարձ
հաղ-1. խաղ, 2. երգ
համա-բայց
հու (թու) ըլիլ-գրորվել
հու-ու
դադիր-արժեք, հարգ
դանիշ-1. եղևզն, 2. մտրակ
դաստու-դիտմամբ
դուլ-կողմ
դոշ-խոյ
դվաթ-գորտքյուն
ճոթ-կտոր, կես
մեջխուլ-ներս
մըհասուր-մասուր
յախա-օձիք
յաման-աշխույժ
յամանյարս-անբուժելի վերք

յուղ-վայր
նաղըլ-հեքիաթ, գրույց
նան-և
նոք'ա'ր-ծառա
պոզ-1.եղջյուր, 2.անբարո կին
պրանվիլ-շոջվել
պուրուզ-կույտ
պուջախ-անկյուն
ջալլաթ-դահիճ
ջորաբ-գուլպա
սալազ-կողով
սերեզ-կաշվի կտոր, որով կապում են պուվիկի բերանը
սըռ-գաղտնիք
Սիմոն-Շիրանյու-Սիմոն Շերունի
Սոթեր-Կոմեր-Սողոմ-Գոմոր
վեննիլ, վեր ունիլ-վերցնել
տարմա'ն-հաղո
տա'ր-տա'ր անիլ-ննջել, քնել
տափ-հաց թխելու գործիք
տեփոռ-փայտե լայն աման
փստանբլոջ-սև, երկարավուն բգեզ
ցեթ-մեզ
բ'ա'սա'զ-հողակոշտ
բ'ուլ-մոխիր
բ'ուռա'-կարճականջ
օմբիր-կյանք
օչով-ոչ ոք
ֆոդ-հող
ֆոռս-որս
ֆորիլ-հորել
ֆոքլոդադ-բանասարկություն

ԱԶՆԱԲԵՐԻ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՆԱՎԵԼՎԱԾ
ԱՐՏԱԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԻ
«ԱԶՆԱԲԵՐԻ. ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԱՏՅՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐՋԻՆ ԱՄՐՈՅԸ» ԳՐՔԻ

Ազնաբերդի պատմական հուշարձանների փարածրում պահպանվել էին վիմագիր և որմնագիր արձանագրություններ (Ա. Այվազյան, Ջնաբերդի Ս. Գրիգոր եկեղեցու որմնակարները, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 1977, էջ 246-252. Ա. Այվազյան, Ազնաբերդ, Երևանի համալսարան, թիվ 3, 1978, էջ 23-27), որոնք թվագրվում են 13-20-րդ դարերին: Դրանք հիմնականում Ս. Գրիգոր եկեղեցու, մատուռների փարածքներում, որմերում և որմնախորշերում փեղադրված խաչքարերի, փապանաքարերի վիմագրություններն են, ինչպես նաև եկեղեցու՝ 1867 թվականի ամռանը վերականգնված որմնակարների մակագրությունները: Արժանահիշատակ է, որ Ս. Նովիանեն մատուռի մուտքի կամարի վրա պահպանվել էր նաև մատուռի (ըստ արձանագրության՝ եկեղեցու) շինարարության մասին արձանագրություն (1651):

Նեփաքքերի է, որ վիմագրերում պահպանվել են Ազնաբերդի խոսվածքի հեղքերը (Ըռըսփակես, Ավուն(իս), (Ա)միր(ի)ճան, Ըզնաբերդ, քվօրն, անօրն, ուսփայ):

Ազնաբերդի ողջ պատմության ընթացքում, ինչպես Նայասփանի բազմաթիվ այլ բնակավայրերում, նրա վիմագիր արձանագրությունները անխնա ոչնչացվել են, իսկ խորհրդային իշխանության առաջին փարիներին գյուղի նոր դպրոցը կառուցվել է Արևմտյան գերեզմանափանը պահպանված քաղկեդոնական (հունադավան) հայերի հունափառ արձանագրություններ ունեցող փապանաքարերով:

Նրափարակված արձանագրություններից զար ներկայացնում ենք նաև երկու նորահայտ արձանագրություն (7,8):

1. Ս. Գրիգոր եկեղեցու որմում փեղադրված երկու խաչքարեր.

- ա) 1 ԽԱՉՍ ԲԱՐԷԽՕՍ ՏՈ
- 2 ԽՐՄՇԻՆ: ԵՒ ԿՈՂԱԿԻ
- 3 Յ ՄԻՆԱՐԻՆ: ԹՎ: Ռ: Ժ: Է (1568)

- բ) 1 ԹՎ ՌՃԲ (1653)
- 2 Խ (Ա) ՉՍ ք (ա)րէխօս
- 3 ըռըսփակէ
- 4 սին և կողակց
- 5 ին ԹԱՄԱՐԻՆ

2. Ս. Գրիգոր եկեղեցու հիմնաշարում փեղադրված փապանաքար.

- 1 Ա[Յ]Ս Է...ՄԱՆ...ին: ՄԱՄԻԿԻՆ
- 2 ԹՎ ՌԼԹ (1590)

3. Ս. Հովհաննես մափուռի մուպբերից մեկի կամարի շինարարական արձանագրություն.

ՇԻՆԵՑ[ԱԲ] ՉԵԿ(ԵՂԵ)Յ(Ի)Ս ԹՎ ՌՃ (1651)

ՇԻՆԵՑ...ՉԵԿՅՍ ԱԿ ՌՃ

Արձանագրության գրչանկարը

4. Ս. Հովհաննես մափուռի որմուն պեղադրված խաչքարեր.

ա) Խ(Ա)ՉՍ (Յ)ԻՇԱ(ՏԱ)Կ Է Ա(Վ)Ո(Ի)ՆԻՄԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ

բ) Խ(Ա)ՉՍ Յ(Ի)Շ(ԱՏԱ)Կ Է (Ա)ՄԻՐԻՃԱՆԻՆ ԵՒ ԿՈՂԱԿՑԻՆ ...ՈՒՆՈՒՆ

5. Ս. Հովհաննես մափուռի բեմի ասփիճանների մոտ պեղադրված քարեր.

- ա) 1 Ի: թվ: ց: 1... (1281)
2 Ի արա ...նց ...
3 Գորգ ... գիր...
4 Է որ յիշէ 2...
5 ո է թե ...

բ) Խ(Ա)ՉՍ Յ(Ի)Շ(ԱՏԱ)Կ Է ՆԱԶԱԳԻՆ ...

6. Ս. Հակոբ մափուռի հյուսիսային որմուն գրնվող որոնախորշի խաչքար.

Խաչս բար[էլիսու] է ...ՈՒՍ... թվ. ց: ձ: Ե (1536)

7. Ս. Հռիփսիմե մափուռի խաչքար.

ստորին մասում՝

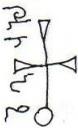
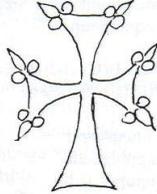
- 1 ԵՍ Տ(Է)Ր Խ(Ա)Չ(Ա)ՅՏ(ՈՒ)ՐՍ ԿԱՆԿ
2 ԵՅԻ Ս(ՈՒՐ)Բ Խ(Ա)ՉՍ ԲԱՐԵԽ(Օ)Ս ԻՄ
3 Ե(Ղ)Բ(Օ)ՐՆ Ա(ՍՏՈՒԱ)Ծ(Ա)ՅՏ(ՈՒՐ)ԻՆ. Տ(Է)Ր Մ...
4

ձախ կողմում

...ԹՎԻՆ ՋԻ (1471)

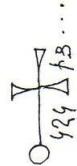
աջ կողմում

...ՄՐԱ...Տ(Ի)Կ(Ի)Ն Կ(Ո)Ղ(Ա)ԿԻՑ

ԵՍ ՆՈՐ ԽՆՆՆՈՐ Ս ԿԱՆԿ
ԵԳԻ ՍԲ ԽՆՍ ԲԱՐԵԽՍԻՄ
ԵՔԻՆ ԱԾՆՈՒՆ.ՆՈՐ Մ...

.

Արձանագրության գրչանկարը

8. Ս. Թովմա Առաքյալ վանքի մուտքի մոտ գտնվող փապանաքար.

- 1 Յ(Ի)Ճ(ԱՏԱ)Կ Է ԲԱՐՍԵՂԻ ՈՐԴԻ ՊԱՐ
- 2 ՍԱՄԻՆ ԵՖ ՈՐԴՈՅ ԹՎ ՌՃԿ (1711)

ՅՃԿ Է ԲԱՐՍԵՂԻ ՈՐԴԻ ՊԱՐ
ԱՄԻՆ Ե ՈՐԴՈՅ ԹՎ ՌՃԿ ✝

Արձանագրության գրչանկարը

9. Ս. Գրիգոր եկեղեցու որմնանկարների հիշարկարան-արձանագրությունները.

- ա) 1 Պաշտօնավարը եկեղեցու(ոյ) ի կարար[իջք]
2 ծաղկօք նկարիւք և պարկերօք փրկչային...
3 իսկ արդեամբ, եկեղեցւոյ ջանիւք իւրանցային
4 Յովակիմ քահանայն որդի մելիք Ղուկասեանն,
5 երեցփոխ Գրիգոր որ է որդի Գալստեանն
6 նաև միւս երեցփոխ Յարու(թ)ին Աւերիսեանն,
7 և ժամկոչ Օհաննեսի որդի Նայրապետեանն,
8 1867 ամի 2 օգոստոսի:

- բ) 1 Ս(ՈՒՐ)Բ ՕՆԱՆԵ(Ս) ՈՍԿԷԲԵՐԱՆ
2 Ս(ՈՒՐ)Բ ՍԱՆԱԿ ՊԱՐԹԵՒ

- գ) 1 Յիշարակ է պարկերս
2 Մակարի Գաբրիէլեան
3 և մայրն Նոնիսիմէ և եղ
4 բայրն Միմեօն 1867
5 29 յունիսի, Ըգնաբերդ գեղջ:

- դ) 1 Յ(ի)շ(ա)ր(ա)կ է պարկերս
2 Գրիգոր Գալստեանին
3 և մօրն Շողակ(ա)թին և կն
4 ոջն Մարիամին և որդ(ո)ցն
5 Նիկ(ո)ղ(ո)սին Նմայակին և Գեոր(գ)
6 ին 1867 թ.

- ե) 1 Յ(ի)շար(ա)կ է պարկերս Առաքել Յար
2 ութինեանի և մօրն Նազլոի, և
3 եղբօրցն Մարգարայի և Եղիայի.
4 ի 25 յունիսի 1867 ամի

- զ) 1 Յ(ի)շ(ա)ր(ա)կ է պ(ա)րկ(ե)րս
2 Օհանջան Նայրապե
3 տեան և Ակոբջան
4 Օհանեան 1867

- է) 1 Յիշարակ է պարկերս Մոսես
2 Ասծադուրովին և մօրն Նարկիզի(ն)
3 և կն(ո)ջն Մարիամայ և որդւոյն Նար
4 [ու]թի[ն] և բվօրն և Եղսայի(ն):
5 1[8]67 [ամ]ի 2 օգոստոսի

- ը) 1 Յիշարակ է պարկերս
2 պայլոջ Յոհաննէսովին և մա
3 յրն Նոնիսիմէ և եղբայրն Յա
4 ռութին: 25 յունիսի 1867:

- թ) 1 Յիշատակ է պատկերա Պեպրոս Տ(ե)ր Սյեփանեան
2 և կնոջն Մանուշակայ և որդւոցն Կարապետի
3 և Մարգարի[ի] ի 15 յունիսի 1867 ամի
4 և մայրն Սանդուխտ Պե.
- ժ) 1 Յիշատակ է պատկերա Տ(ե)ր
2 Յովակիմ Մելիք Ղուկասեանին՝
3 և կնոջն Մարիամայ Յարովեան
4 և որդւոցն Գրիգոր Գալստիին՝
5 Օհանիսի՝ և Ար[ս]էնին:
6 1867 24 օգոստոսի
- ժա) 1 Յիշ(ա)տ(ա)կ է պ(ա)տկ(ե)րս ուստայ Պո
2 դոսին և կնոջն Ագիզին և որդւ
3 ոցն. Անդ(րեաս)ին և Առաքելին, և անօ
4 ըն Գրիգորին և կնոջն Նուլյ(ի)ն
5 և որդւոյն Առաքելին:
6 18 յուլիսի 1867 ամի:
- ժբ) 1 Յիշատակ է պատկերս հանգուց
2 եալ Մկրտիչի Յովսէփեան և մօրն Շողակ(ա)թին՝
3 որ ի Ս(ուր)բ Գրիգոր եկեղեցոց: ի 15 հունիսի՝ 1867
- ժգ) 1 Յիշատակ է պատ
2 կերս Սյեփ[ի]ան Յօսէփինի
3 և մայրն Մաք[ի]անին և կողակցին
4 Վարդէնին: 1867, 29 յունիսի
- ժդ) 1 Յիշատակ է պատկերս մելիք Օհաննէս Մելիք Մարգ
2 արեանին և մօրն Սանդուխտին և եղբօրն
3 Տիլանին և որդւոցն Առաքելին և Նիկողայոսին
4 և կնոջն Կոզալին, 1867 ամի, 18 յուլիսի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նեղինակի կողմից	5
Գլուխի պատմությունից	6
Բարբառը	15
Ավանդություններն ու փոնացույցը	22
Ավանդական խոհանոցը	24
Բառ ու բան	33
Բառացանկ	52
Լուսանկարներ	32-33 էջերի միջև՝ ներդիրում

Արրակ Վարդանյան

ԱԶՆԱԲԵՐԴ

Նախիջևանահայության վերջին ամիսը

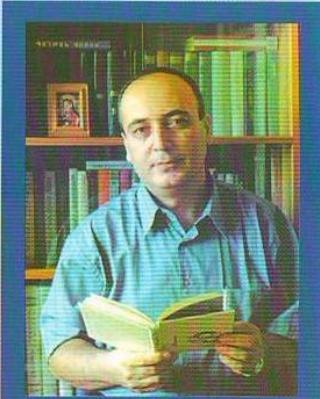
Գեղ. խմբագիր Արթուր Ավետիսյան
և համակարգչային ձևավորող՝ Վարդուհի Խաչիբաբյան
Սրբագրիչ՝ Վարդուհի Խաչիբաբյան
Ֆեդիևակի լուսանկարը՝ Զավեն Խաչիկյանի

Տպագրությունը՝ օֆսեթ
Չափսը՝ 60x84 1/16
Թուղթը՝ օֆսեթ 1 (ներդիրը՝ կավճապատ)
Ծավալը՝ 3,5 տպ. մամուլ + 1 տպ. մամուլ ներդիր
Տպաքանակը՝ 600 օրինակ

ՆԱՄԻՋԵՎԵՆ

«Նախիջևան» հրատարակչություն,
Երեւան, Մարշալ Բաղրամեան 24գ, հեռ. 58 94 31

Տպագրված է «Ազատ» տպարանում,
ք. Արմյան, Պիոներական 1, հեռ. 2 01 14

11
86154

Լրագրող, ազգագրագետ-բանահավաք, բանաստեղծ Արտակ Վարդանյանը ծնվել է 1951թ. Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղում: 1973թ. ավարտել է Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի տեխնիկական կիբեռնետիկայի ֆակուլտետը, ապա հասարակական մասնագիտությունների ֆակուլտետի լրագրության բաժինը:

Ընթերցողին հայտնի է գիտահանրամատչելի, հրապարակախոսական հոդվածներով և հոդվածաշարերով, Գարեգին Նժդեհին նվիրված հուշապատումների շարքով, «Ալ խնձորիկ» մանկական բանահյուսական (1993) և «Իմ կարոտները» բանաստեղծությունների (2000) ժողովածուներով:

1996-98 թթ. եղել է «Նախիջևան» հայրենակցական միության նախագահը: